

Challenges and Obstacles to the Realization and Implementation of the Right to Self-Determination in Culturally Diverse Nation-States

Anvar Saedi PhD Student in Public Law, Department of Law , Sanandaj Branch, Islamic Azad University, Sanandaj, Iran. E-mail: anvarsaedy@gmail.com

Ebad Rohi* *Corresponding Author*, Assistant Professor of Public Law, Department of Law, Sanandaj Branch, Islamic Azad University, Sanandaj, Iran. E-mail: ibadruhi@gmail.com

Javanmir Abdolahi Assistant Professor of Public Law, Department of Law, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran. E-mail: javanmirabdolahi@yahoo.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Keywords:

Right to Self-Determination,
Legal Challenges,
International Obstacles,
National Sovereignty

Article history:

Received 2024-8-20
Received in revised form
2024-11-18
Accepted 2024-12-10
Published Online
2024-12-16

ABSTRACT

This research aims to examine the most important legal obstacles to the realization and application of this right, and analyzes the existing conflicts between the right to self-determination on the one hand and principles such as national sovereignty, territorial integrity, non-interference in the internal affairs of states, and security considerations on the other. The research findings show that ambiguity in the scope of this right, the lack of binding executive mechanisms, the weakness of international enforcement guarantees, and the dominance of political considerations over legal rules are among the most important factors hindering its effective realization. Also, the implementation of this right in practice faces limitations in domestic and international legal systems, which sometimes lead to weakening of its function. This article, with a descriptive-analytical approach, while explaining the legal foundations of the right to self-determination, seeks to clarify the various dimensions of its legal challenges and provide solutions to reduce conflicts and strengthen the guarantee of the implementation of this right..

Cite this Article: Saedi, A. , Rouhi, E. and Abdolahi, J. (2024). Challenges and Obstacles to the Realization and Implementation of the Right to Self-Determination in Culturally Diverse Nation-States. *World Politics*, 13(3), 307-343. doi: 10.22124/wp.2023.33805.3674

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2023.33805.3674

1. Introduction

The right to self-determination is recognized as one of the fundamental principles of contemporary international law and has been repeatedly affirmed in major international legal instruments, including the Charter of the United Nations and the International Covenants on Human Rights. This principle reflects the right of peoples to freely determine their political status and to pursue their economic, social, and cultural development without external interference. Despite its normative importance and broad international recognition, the practical implementation of the right to self-determination has consistently faced serious legal, political, and institutional challenges. The increasing complexity of ethnic identities, cultural pluralism, regional autonomy movements, and globalization has intensified debates surrounding the legal boundaries and practical realization of this right.

At the beginning of the twenty-first century, the traditional centralized state model has increasingly encountered crises related to democratic legitimacy, governance efficiency, and cultural representation. The emergence of local democracy, decentralization, and participatory governance has transformed the understanding of governance from merely a method of ruling into a broader framework of social participation and collective decision-making. In multicultural societies, local democracy provides mechanisms for accommodating cultural diversity, strengthening political participation, and reducing social tensions through institutional inclusion. Citizens are increasingly demanding greater autonomy, recognition of cultural identities, and participation in local governance processes. Consequently, local democratic structures have become important instruments for balancing unity and diversity within modern states.

The growing emphasis on local democracy and participatory governance has also contributed to renewed discussions concerning the right to self-determination. While this right was historically associated with decolonization and the independence of colonized peoples, contemporary debates increasingly focus on internal dimensions of self-determination, including local autonomy, democratic participation, cultural preservation, and equal access to political institutions. In this context, self-determination is not necessarily limited to secession or the creation of independent states; rather, it may involve mechanisms of internal governance within existing state structures.

Nevertheless, the implementation of the right to self-determination often generates tensions with other foundational principles of international law, particularly state sovereignty, territorial integrity, non-intervention, and national security. States generally view separatist movements and independence claims as threats to political stability and territorial unity. Consequently, international law faces the difficult task of balancing the protection of collective rights with the preservation of international order and stability. The ambiguity surrounding the scope and legal limits of self-

determination has created divergent interpretations among states, international organizations, and legal scholars.

This study seeks to examine the principal legal obstacles to the realization and implementation of the right to self-determination within the framework of contemporary international law. It explores the theoretical and practical tensions between self-determination and competing legal principles while analyzing the limitations of existing international mechanisms in guaranteeing the effective realization of this right. The study further evaluates the role of local democracy and internal self-determination as possible approaches for reducing legal conflicts and promoting political stability in multicultural societies.

2. Theoretical Framework

The theoretical framework of this study is based on the interaction between the principle of self-determination and the classical doctrines of sovereignty and territorial integrity in international law. The right to self-determination has evolved from a political principle into a legal norm recognized by international institutions. However, its interpretation remains highly contested because of the absence of universally accepted criteria for its implementation.

From a legal perspective, self-determination can be divided into two interconnected dimensions: internal self-determination and external self-determination. Internal self-determination refers to the right of peoples to participate in the political, economic, social, and cultural life of the state in which they live. This includes democratic participation, local self-government, cultural autonomy, and equal representation within political institutions. Internal self-determination is generally considered compatible with the sovereignty and territorial integrity of states because it does not necessarily imply political separation or independence.

External self-determination, by contrast, refers to the right of a people to separate from an existing state and establish an independent political entity. International law traditionally recognizes this form primarily in situations involving colonial domination, foreign occupation, or severe and systematic violations of fundamental human rights. Outside these exceptional circumstances, the international legal system generally prioritizes the preservation of territorial integrity and political stability over separatist claims.

The tension between self-determination and sovereignty constitutes one of the central theoretical dilemmas of modern international law. Sovereignty remains a foundational principle governing relations between states and ensuring the stability of the international system. States therefore tend to resist interpretations of self-determination that could encourage fragmentation or undermine national unity. At the same time, the denial of meaningful participation, cultural recognition, or

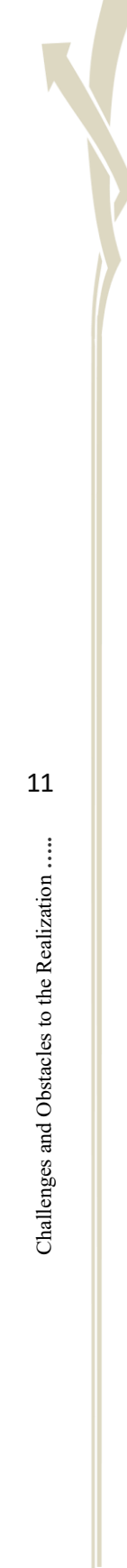
political representation may intensify social conflicts and strengthen separatist movements.

This study also incorporates theories of local democracy and participatory governance as complementary frameworks for understanding the practical realization of self-determination. Local democracy emphasizes citizen participation, decentralized administration, accountability, and cultural inclusion. In multicultural societies, local governance structures may reduce tensions by granting communities a degree of political autonomy while preserving the unity of the state. Such mechanisms can function as practical expressions of internal self-determination and contribute to democratic stability.

Additionally, the study draws upon institutionalist approaches in international law, which emphasize the importance of legal institutions, enforcement mechanisms, and international norms in regulating conflicts between competing principles. The weakness of enforcement mechanisms in international law often allows political interests to prevail over legal commitments. As a result, the implementation of self-determination frequently depends not only on legal norms but also on geopolitical considerations and the interests of powerful states.

3. Methodology

This research adopts a descriptive-analytical methodology to examine the legal challenges associated with the implementation of the right to self-determination. The study relies primarily on qualitative analysis of international legal documents, scholarly literature, and theoretical interpretations related to self-determination, sovereignty, territorial integrity, and local democracy. The research examines key international legal sources, including the Charter of the United Nations, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, and relevant resolutions of the United Nations General Assembly. In addition, academic studies and legal theories concerning the evolution of self-determination and its relationship with state sovereignty are analyzed to identify the main legal debates surrounding this issue. The study also utilizes comparative analysis to evaluate different interpretations of internal and external self-determination within contemporary international law. Particular attention is given to the distinction between democratic autonomy within existing state structures and separatist movements seeking political independence. By comparing these approaches, the research seeks to clarify how international law attempts to reconcile the protection of collective rights with the preservation of international stability. Furthermore, the research investigates the role of local democracy and decentralized governance as institutional mechanisms capable of reducing tensions related to ethnic diversity, cultural pluralism, and political exclusion. The analytical framework focuses on the effectiveness of participatory governance in promoting social integration and preventing conflicts associated with

demands for external self-determination. The descriptive-analytical approach allows the study to identify the principal legal ambiguities, institutional weaknesses, and political limitations affecting the implementation of the right to self-determination. It also facilitates the development of practical recommendations for improving legal protections and strengthening international mechanisms related to this right.

4. Results and Discussion

The findings of this study indicate that the implementation of the right to self-determination faces multiple legal and political obstacles at both the domestic and international levels. One of the most significant challenges is the ambiguity surrounding the definition of “people” entitled to exercise this right. International law does not provide a universally accepted definition of the term, leading to divergent interpretations by states and international institutions. This ambiguity creates uncertainty regarding which groups may legitimately claim self-determination. Another major challenge concerns the conflict between self-determination and the principle of territorial integrity. Most states interpret separatist movements as threats to national unity and political stability. Consequently, governments frequently invoke sovereignty and territorial integrity to reject claims for independence or autonomy. International law generally supports this position except in cases involving colonial domination, foreign occupation, or severe violations of human rights. The study also demonstrates that the absence of binding enforcement mechanisms significantly weakens the practical realization of self-determination. Although international law recognizes the principle in numerous legal instruments, there are limited institutional procedures for ensuring its implementation. International organizations often lack the authority or political will to intervene effectively in disputes involving self-determination. As a result, political interests and geopolitical considerations frequently overshadow legal principles.

Furthermore, the research reveals that internal self-determination provides a more realistic and legally acceptable framework for addressing identity-based demands in multicultural societies. Mechanisms such as local democracy, decentralization, cultural autonomy, and participatory governance can reduce social tensions and enhance political inclusion without threatening state sovereignty. By enabling communities to participate meaningfully in governance, internal self-determination may strengthen national unity rather than weaken it.

The findings also suggest that democratic deficits, political exclusion, and unequal representation contribute significantly to separatist tendencies. In centralized political systems where minority groups lack effective participation, dissatisfaction may intensify and lead to demands for external self-determination. In contrast,

democratic local governance structures can promote accountability, public participation, and cultural recognition, thereby reducing the likelihood of conflict. Additionally, the study highlights the increasing importance of cultural pluralism and identity politics in contemporary international relations. The spread of communication technologies and globalization has strengthened awareness of ethnic and cultural identities, leading many communities to demand greater recognition and autonomy. International law therefore faces growing pressure to develop more flexible approaches capable of accommodating diversity while preserving international stability.

5. Conclusions & Suggestions

This study concludes that the right to self-determination remains one of the most complex and contested principles of international law. Although widely recognized in international legal instruments, its implementation is constrained by legal ambiguities, institutional weaknesses, and political considerations. The tension between self-determination and state sovereignty continues to shape international responses to autonomy and independence movements.

The research demonstrates that contemporary international law generally favors internal self-determination over external self-determination. Democratic participation, local autonomy, cultural rights, and decentralized governance are increasingly viewed as practical mechanisms for reconciling collective rights with territorial integrity. Strengthening these mechanisms may contribute to political stability, democratic development, and conflict prevention in multicultural societies. Based on the findings of this study, several suggestions can be proposed. First, international legal institutions should clarify the legal scope and conditions of self-determination in order to reduce interpretive ambiguities and inconsistent applications. Second, stronger international monitoring and enforcement mechanisms should be established to ensure the protection of minority rights and democratic participation. Third, states should promote local democracy, decentralization, and inclusive governance as tools for accommodating cultural diversity and preventing political exclusion. Fourth, greater emphasis should be placed on dialogue, negotiation, and participatory political processes in resolving disputes related to self-determination. Finally, international organizations should adopt more balanced approaches that protect human rights while preserving international peace and stability.

In conclusion, the effective realization of the right to self-determination requires a careful balance between collective freedoms and the foundational principles of international order. Achieving such a balance depends on strengthening democratic institutions, promoting inclusive governance, and developing clearer legal standards

capable of addressing the complex realities of multicultural and interconnected societies.

• •

•

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۳۳
شاپا الکترونیکی: ۲۵۳۸-۴۸۹۹

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

چالش‌ها و موانع تحقق و اجرای حق تعیین سرنوشت در دولت - ملت های متنوع فرهنگی

انور ساعدی دانشجوی دکتری حقوق عمومی، گروه حقوق، واحد سنندج، دانشگاه آزاد اسلامی، سنندج، ایران.
رایانامه: mohsensolimani62@gmail.com

عباد روحی * نویسنده مسئول، استادیار حقوق عمومی، گروه حقوق، واحد سنندج، دانشگاه آزاد اسلامی، سنندج، ایران.
رایانامه: ibadruhi@gmail.com

جوآنمیر عبدالهی استادیار حقوق عمومی، گروه حقوق، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.
رایانامه: javanmirabdolahi@yahoo.com

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	حق تعیین سرنوشت از جمله حقوق بنیادین و پذیرفته شده در نظام حقوق بین الملل است که علی‌رغم جایگاه مهم آن در اسناد بین المللی، در مرحله تحقق و اجرا با چالش‌ها و موانع حقوقی متعددی مواجه می‌شود. این پژوهش با هدف بررسی مهم‌ترین موانع حقوقی پیش‌روی تحقق و اعمال این حق، به تحلیل تعارض‌های موجود میان حق تعیین سرنوشت از یک‌سو و اصولی همچون حاکمیت ملی، تمامیت ارضی، عدم مداخله در امور داخلی دولت‌ها و ملاحظات امنیتی از سوی دیگر می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ابهام در قلمرو شمول این حق، نبود سازوکارهای اجرایی الزام‌آور، ضعف ضمانت‌اجراهی بین‌المللی و غلبه ملاحظات سیاسی بر قواعد حقوقی، از مهم‌ترین عوامل مانع تحقق مؤثر آن به شمار می‌روند. همچنین، اجرای این حق در عمل با محدودیت‌هایی در نظام‌های حقوقی داخلی و بین‌المللی روبه‌روست که گاه به تضعیف کارکرد آن منجر می‌شود. این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی، ضمن تبیین مبانی حقوقی حق تعیین سرنوشت، در پی آن است تا ابعاد مختلف چالش‌های حقوقی آن را روشن ساخته و راهکارهایی برای کاهش تعارض‌ها و تقویت ضمانت اجرای این حق ارائه دهد.
کلیدواژه‌ها: حق تعیین سرنوشت، چالش‌های حقوقی، موانع بین‌المللی، حاکمیت ملی	
تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۸/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۲۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۹/۲۶	

استناد به این مقاله: ساعدی، انور، روحی، عباد و عبدالهی، جوآنمیر. (۱۴۰۳). چالش‌ها و موانع تحقق و اجرای حق تعیین سرنوشت در دولت-ملت های متنوع فرهنگی. سیاست جهانی، ۱۳(۳)، ۳۰۷-۳۴۳. doi: 10.22124/wp.2023.33805.3674

© نویسنده (گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

با پایان قرن بیستم، این واقعیت بر همگان آشکار است که الگوی دولت متمرکز دچار بحران است؛ امروز این امر با بحث حکمرانی مطلوب کارایی و دموکراسی گره خورده و از روش حکومت کردن به روش زندگی کردن تبدیل شده است که با ظهور دموکراسی های محلی و بازشناسی گسترده نیاز به احترام برای آزادی عمل آنها ارتباط نزدیک دارد، دموکراسی محلی از نظر مفهومی چند بعدی است که تقریباً تمامی وظایف دولت متمرکز را در گستره ای محدودتر انجام می دهد. توسعه فناوری ارتباطات و اطلاعات و گسترش نیاز به داشتن اختیار و تاکید بر هویت گرایی در نزد اقوام مختلف در کشورهای مختلف بر آن داشته است تا برای تقویت همگرایی و از تحمیل همه جانبه فرهنگ غالب اجتناب ورزند و بر فرهنگ های دیگر ارج و احترام گذارند. از این رو حکومت های محلی به ما کمک می کند از لایه های ابتدایی به لایه های زیرین نفوذ کنیم.

مشروعیت دموکراسی های محلی ناشی از اراده مردم و مبتنی بر اصل حاکمیت مردمی است. این مشروعیت زمانی تحقق می یابد که شهروندان بتوانند زمامداران و حکمرانان محلی را به طور مستقیم انتخاب کنند. دموکراسی محلی موجب می شود مردم از یک سو با مسائل و مشکلات محلی خود درگیر شوند و از سوی دیگر، فرهنگ ها و دیدگاه های گوناگون در قالب مدیریت مشارکتی در حل این مشکلات سهیم گردند. چنین فرایندی به ارتقای دانش و آگاهی شهروندان، تمرین عملی و آگاهانه دموکراسی و تقویت نظارت عمومی می انجامد. دموکراسی های محلی از سازوکارهای متعددی برخوردارند؛ از جمله درخواست مستقیم یا ابتکار مردمی، درخواست تصویب، بازنگری یا لغو آیین نامه های محلی، بازپرسی ویژه، درخواست عزل فرمانداران، شهرداران و اعضای شوراهای، و نیز درخواست عزل سایر مقامات. در نظام دموکراسی محلی، ایده «شهروند خودمختار» مطرح می شود؛ بدین معنا که ساکنان حوزه های محلی در سطوح مختلف در فعالیت های واحدهای عمومی محلی مشارکت کرده و در اداره آن ها نقش دارند. این نوع دموکراسی دو ویژگی اساسی دارد: نخست، وجود نهادهای دموکراتیک حاکم و دوم، وجود نهاد اداری با صلاحیت عام و فراگیر. همچنین دموکراسی های محلی این امکان را دارند که امور مالی خود را اداره کنند؛ به گونه ای که منابع درآمدی آن ها، از جمله مالیات های محلی، برای تأمین منابع کافی جهت مدیریت مناسب نیازهای اداری ضروری است. بخش عمده این هزینه ها صرف آموزش و پرورش می شود و بخش های دیگر نیز به حوزه هایی مانند بهداشت، رفاه اجتماعی و امنیت عمومی اختصاص می یابد.

دموکراسی‌های محلی نقش قابل توجهی در رشد جامعه و نیز در ثبات و بهبود زندگی روزمره مردم ایفا می‌کنند. در مقایسه با اداره امور توسط وزارتخانه‌ها و نهادهای حکومت مرکزی، حکومت‌های محلی خدمات گسترده‌تری را در حوزه اداری خود ارائه می‌دهند که از جمله آن‌ها می‌توان به توسعه محلی و سیاست‌های فرهنگی اشاره کرد. در این نوع دموکراسی، مؤثرترین، سالم‌ترین و کارآمدترین نوع نظارت، نظارت مردمی است؛ سازوکاری که ضمن تقویت حاکمیت و مشارکت عمومی در تحقق امور همگانی، نقش اساسی مردم را در بهبود مستمر عملکرد نهادهای دموکراتیک برجسته می‌کند و سهم مهمی در تداوم و بقای دموکراسی دارد. سطح محلی غالباً نقطه ورود آرزوها و مطالبات سیاسی شهروندان و نمایندگان آنان است؛ جایی که فرهنگ سیاسی در ذهن مردم شکل می‌گیرد و آنان به‌طور روزمره پیامدهای عملی انتخاب‌های سیاسی و تأثیر تصمیم‌گیری‌ها را بر زندگی خود مشاهده می‌کنند. در جوامع چندفرهنگی، دموکراسی‌های محلی با ایجاد فرصت‌های سیاسی برای همه گروه‌ها و فراهم کردن امکان دسترسی هویت‌های مختلف به ساختار سیاسی از طریق انتخابات، زمینه افزایش حضور مقامات با هویت‌های متنوع را فراهم می‌کنند و بدین ترتیب فرصت‌های سیاسی برای گروه‌های مختلف به شکل قابل توجهی گسترش می‌یابد. در مقابل، در نظام‌های دولت متمرکز، بسیاری از مردم از این امر ابراز نارضایتی می‌کنند که نمایندگان منتخب آنان تنها در دوران مبارزات انتخاباتی برای کسب رأی دیده می‌شوند. این وضعیت پرسش‌های تازه‌ای درباره سلامت فرایند انتخابات و شیوه‌های برگزاری آن مطرح می‌کند و می‌تواند به فرسایش کیفیت انتخابات بینجامد؛ مسائلی مانند استفاده صاحبان قدرت از منابع دولتی، افزایش هزینه‌ها و ریخت‌وپاش‌های انتخاباتی و تسلط نخبگان بر روندهای سیاسی از جمله این چالش‌هاست. این شرایط با کاهش سطح عضویت در احزاب سیاسی و نقش ضعیف آن‌ها در حمایت از پایگاه‌های اجتماعی تشدید می‌شود. همچنین فقدان نمایندگی برابر زنان و مردان از فرهنگ‌های گوناگون در نهادها و فرایندهای دموکراتیک همچنان یکی از چالش‌های مهم در مسیر تحول و توسعه دموکراتیک به شمار می‌آید. از این رو، بیش از هر زمان دیگری پایداری دموکراسی وابسته به توجه و پاسخ‌گویی به صدای فرهنگ‌های مختلف است و تلاش برای ایجاد دموکراسی واقعی و دگرگونی پایدار، مستلزم شکل‌گیری سازوکارهای نهادینه و مؤثر در عرصه دموکراسی است.

دموکراسی محلی در بستر تاریخی، جغرافیایی، اجتماعی و اقتصادی هر واحد محلی شکل می‌گیرد و برای موفقیت آن لازم است این ویژگی‌ها حفظ و تقویت شوند تا زمینه ادغام اجتماعی و تحقق دموکراسی فراهم گردد. عواملی همچون سن، جنسیت، پیشینه فرهنگی، دین، وضعیت اقتصادی - اجتماعی جمعیت

محلی، سطح درآمد، فرصت‌های شغلی و ساختار جمعیتی از عناصر مهمی هستند که بر تحول و توسعه دموکراتیک در سطح محلی تأثیر می‌گذارند. همچنین دسترسی به منابعی مانند زمین، آب و دیگر منابع طبیعی از اهمیت بالایی برخوردار است؛ زیرا بی‌توجهی به این مسائل اغلب موجب کاهش اعتماد شهروندان به نهادها و فرایندهای دموکراتیک در سطح محلی می‌شود. تحقق دموکراسی محلی مستلزم بررسی عوامل مؤثر بر صلح و امنیت در منطقه نیز هست؛ از جمله چالش‌های رایج در این زمینه می‌توان به فقر، نابرابری، بیکاری، محدودیت در دسترسی به منابع، خطرات طبیعی، محرومیت اقلیت‌ها و گروه‌های حاشیه‌ای، تبعیض جنسیتی و خشونت دولتی اشاره کرد. این مسائل، وضعیت‌های اجتماعی پیچیده‌ای را شکل می‌دهند که به ندرت می‌توان آن‌ها را تنها به یک عامل واحد نسبت داد. در این میان، الگوی دولت - ملت و ملی‌گرایی گاه به‌عنوان مانعی در برابر گسترش اشکال متنوع مشارکت دموکراتیک مطرح می‌شود؛ زیرا غالباً این تصور را القا می‌کند که تحقق آزادی و اراده سیاسی و اجتماعی صرفاً از طریق تشکیل دولت امکان‌پذیر است، در حالی که برخی بحران‌های جهانی نشان‌دهنده محدودیت‌های این مدل در پاسخ‌گویی به نیازهای جوامع متنوع است. از این منظر، الگوهای مبتنی بر حکومت‌های محلی می‌توانند زمینه‌ای برای مشارکت گسترده‌تر اقشار مختلف اجتماعی فراهم آورند؛ به‌گونه‌ای که همه گروه‌ها، به‌ویژه زنان و جوانان، بر پایه شهروندی آزاد و برابر در شکل‌دهی به مجامع و نهادهای محلی نقش داشته باشند و از ظرفیت‌های فرهنگی و اجتماعی متنوع جامعه در اداره امور بهره گرفته شود. همچنین در حالی که برخی روندهای توسعه مبتنی بر صنعت‌گرایی و اقتصاد سرمایه‌محور با چالش‌های زیست‌محیطی همراه بوده‌اند، در رویکردهای محلی می‌توان با تقویت فرهنگ‌های زیست‌بوم‌گرا و توجه به حفاظت از محیط زیست، الگوهایی پایدارتر برای مدیریت جامعه و منابع طبیعی شکل داد.

۱. تعارض حق تعیین سرنوشت با حاکمیت ملی

بحث تعارض میان حق تعیین سرنوشت و حاکمیت ملی، از چالش‌های بنیادین حقوق بین‌الملل است که هم در سطح نظری و هم در عرصه عمل، مباحث گسترده‌ای برمی‌انگیزد. این تعارض زمانی برجسته‌تر می‌شود که گروه‌های مختلف اجتماعی یا قومی خواسته‌های جمعی خود را در برابر ساختارهای حقوقی و امنیتی دولت مطرح می‌کنند و در نتیجه پرسش‌هایی درباره حدود حاکمیت، انسجام سرزمینی و رعایت سایر حقوق بشر پدید می‌آید. بررسی ابعاد نظری و عملی این چالش، همراه با تحلیل راهکارهای توازن

همچون میانجیگری، الگوهای ساختاری مانند فدرالیسم و تضمین حقوق فرهنگی، می‌تواند درک روشن‌تری از مسیرهای مدیریت پایدار این تعارض ارائه دهد.

۱-۱ تعارض نظری

حق تعیین سرنوشت به عنوان یکی از اصول بنیادین حقوق بین‌الملل، در ظاهر بیانگر آزادی ملت‌ها در انتخاب نظام سیاسی، اقتصادی و فرهنگی خود است؛ اما همین اصل در تعارضی بنیادین با مفهوم سنتی حاکمیت ملی قرار می‌گیرد. تعارض میان حق تعیین سرنوشت و اصل حاکمیت ملی از جمله چالش‌های مهم حقوق بین‌الملل معاصر است که از زمان شکل‌گیری نظام سازمان ملل متحد تاکنون مورد بحث و بررسی گسترده قرار گرفته است. هر دو اصل در اسناد بنیادین بین‌المللی جایگاه برجسته‌ای دارند؛ از یک سو حق تعیین سرنوشت در منشور ملل متحد و میثاق‌های بین‌المللی حقوق بشر به عنوان یکی از حقوق بنیادین ملت‌ها شناخته شده است، از سوی دیگر اصل حاکمیت ملی و تمامیت ارضی دولت‌ها نیز به عنوان یکی از پایه‌های نظم بین‌المللی مورد تأکید قرار گرفته است. همین هم‌زمانی باعث شده است که در مواردی که مطالبات تعیین سرنوشت با ادعاهای استقلال‌طلبانه یا جدایی‌خواهانه همراه می‌شود، نوعی تعارض حقوقی میان این دو اصل شکل گیرد.

در چنین شرایطی، حقوق بین‌الملل تلاش کرده است با ارائه مجموعه‌ای از راهکارهای حقوقی و تفسیری، تعادلی میان این دو اصل برقرار سازد تا هم از حقوق گروه‌ها و ملت‌ها حمایت شود و هم ثبات نظام بین‌المللی حفظ گردد. یکی از مهم‌ترین راهکارهای حقوقی که در این زمینه مطرح شده است، تمایز میان «تعیین سرنوشت داخلی» و «تعیین سرنوشت خارجی» است. تعیین سرنوشت داخلی به معنای حق مردم برای مشارکت در اداره امور سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور خود در چارچوب ساختار دولت موجود است. این مفهوم شامل حقوقی همچون مشارکت در فرآیندهای دموکراتیک، برخورداری از خودگردانی محلی، حفظ هویت فرهنگی و دسترسی برابر به منابع و فرصت‌ها می‌شود. در مقابل، تعیین سرنوشت خارجی به معنای حق یک ملت برای جدایی از دولت موجود و تشکیل یک دولت مستقل است. حقوق بین‌الملل معاصر به طور کلی تأکید بیشتری بر تحقق تعیین سرنوشت داخلی دارد و جدایی‌طلبی را تنها در شرایط استثنایی، مانند استعمار، اشغال خارجی یا نقض شدید و مداوم حقوق بنیادین یک گروه، قابل توجیه می‌داند. این تفکیک مفهومی به عنوان یکی از ابزارهای مهم برای کاهش تنش میان مطالبات هویتی و الزامات حاکمیت ملی مورد استفاده قرار گرفته است (Moayedian, 2010). راهکار حقوقی دیگر در این زمینه، توسعه سازوکارهای نهادی برای تضمین مشارکت گروه‌های

مختلف در ساختار قدرت سیاسی است. بسیاری از نظام‌های حقوقی با بهره‌گیری از الگوهایی مانند فدرالیسم، خودمختاری منطقه‌ای، عدم تمرکز اداری و نظام‌های نمایندگی خاص تلاش کرده‌اند تا مطالبات گروه‌های قومی یا فرهنگی را در چارچوب نظام سیاسی موجود مدیریت کنند. این سازوکارها به گروه‌های مختلف امکان می‌دهند تا در برخی حوزه‌ها، به ویژه در زمینه‌های فرهنگی، آموزشی و زبانی، اختیارات بیشتری داشته باشند،

در حالی که وحدت سیاسی و حاکمیت ملی کشور نیز حفظ می‌شود. تجربه برخی کشورها نشان داده است که چنین ترتیبات نهادی می‌تواند نقش مؤثری در کاهش تنش‌های قومی و تقویت همزیستی مسالمت‌آمیز میان گروه‌های مختلف ایفا کند. علاوه بر سازوکارهای داخلی، حقوق بین‌الملل نیز نقش مهمی در مدیریت تعارض میان تعیین سرنوشت و حاکمیت ملی ایفا می‌کند. نهادهای بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد، دادگاه‌های بین‌المللی و سازمان‌های منطقه‌ای در برخی موارد به عنوان میانجی یا مرجع تفسیر قواعد حقوقی وارد عمل شده‌اند تا از تشدید بحران‌ها جلوگیری کنند. برای مثال، دیوان بین‌المللی دادگستری در برخی نظریات مشورتی خود تلاش کرده است میان اصل تعیین سرنوشت و اصل تمامیت ارضی توازن ایجاد کند و تأکید نماید که تحقق تعیین سرنوشت لزوماً به معنای تجزیه دولت‌ها نیست. همچنین سازوکارهای نظارتی در حوزه حقوق بشر می‌توانند با رسیدگی به شکایات مربوط به تبعیض یا نقض حقوق اقلیت‌ها، از شکل‌گیری بحران‌های عمیق‌تر جلوگیری کنند. تجربه حقوق بین‌الملل نشان می‌دهد که حل تعارض میان حق تعیین سرنوشت و حاکمیت ملی نیازمند رویکردی چندبعدی است که همزمان ابعاد حقوقی، سیاسی و اجتماعی مسئله را در نظر بگیرد. هیچ راهکار واحد و ساده‌ای برای حل این تعارض وجود ندارد، اما مجموعه‌ای از اصول و سازوکارها از جمله تقویت مشارکت سیاسی، احترام به تنوع فرهنگی، توسعه نظام‌های عدم تمرکز و استفاده از میانجیگری‌های بین‌المللی، می‌تواند به کاهش تنش‌ها کمک کند (Azizi, 2015: 90-91).

موفقیت این راهکارها تا حد زیادی به اراده سیاسی دولت‌ها، سطح توسعه نهادهای دموکراتیک و میزان اعتماد میان گروه‌های مختلف جامعه بستگی دارد. هرچه این عوامل تقویت شوند، امکان ایجاد تعادل پایدار میان حفظ حاکمیت ملی و احترام به مطالبات هویتی و حقوقی گروه‌های مختلف نیز افزایش خواهد یافت.

۱-۲ تعارض عملی

تعارض میان حق تعیین سرنوشت و اصل حاکمیت ملی یکی از پیچیده‌ترین مباحث حقوق بین‌الملل معاصر است که ابعاد نظری، عملی و نهادی گسترده‌ای دارد. این تعارض به‌ویژه زمانی آشکار می‌شود که گروهی از جمعیت یک دولت، ادعای برخورداری از حق تعیین سرنوشت بیرونی را مطرح و موضوع جدایی یا ایجاد دولت مستقل را پیگیری می‌کند. این وضعیت می‌تواند نظم سیاسی داخلی، تمامیت ارضی و امنیت ملی را به چالش بکشد و حتی به بی‌ثباتی‌های منطقه‌ای بیانجامد. بررسی ابعاد عملی این تعارض، مستلزم تحلیل دقیق ماهیت جدایی‌طلبی، پیامدهای امنیتی و محدودیت‌های قانونی حاکم بر اعمال حق تعیین سرنوشت در نظام بین‌المللی است.

جدایی‌طلبی یکی از بارزترین جلوه‌های تعارض عملی میان حق تعیین سرنوشت و حاکمیت ملی است، زیرا تجلی بیرونی و ملموس تمایل بخشی از جمعیت یک کشور برای ایجاد یک واحد سیاسی مستقل تلقی می‌شود. این پدیده از منظر حقوق بین‌الملل، در نقطه برخورد دو اصل بنیادین قرار می‌گیرد: از یک سو، اصل تمامیت ارضی دولت‌ها که ستون نظم بین‌المللی است و جامعه جهانی در منشور ملل متحد بر آن تأکید کرده؛ و از سوی دیگر، حق تعیین سرنوشت مردمان که در اسناد بنیادین همچون میثاق‌های حقوق بشری ۱۹۶۶ به رسمیت شناخته شده است. هنگامی که گروهی از مردمان، به‌ویژه گروه‌های قومی، زبانی، مذهبی یا تاریخی، ادعای محرومیت ساختاری، تبعیض سیستماتیک یا عدم مشارکت مؤثر در حاکمیت را مطرح می‌کنند، مسئله جدایی‌طلبی وارد مرحله جدیدی می‌شود که بررسی آن تنها با رجوع هم‌زمان به موازین حقوقی، رویه‌های بین‌المللی و شرایط واقعی جوامع میسر است. از همین رو، جدایی‌طلبی نه صرفاً یک ادعای سیاسی، بلکه یک مسئله حقوقی-اجتماعی چندلایه است که نیازمند تحلیل عمیق در بسترهای مختلف تاریخی و ساختاری می‌باشد (Crawford, 2010: 417).

در بررسی جدایی‌طلبی، یکی از عناصر کلیدی که موجب تعارض عملی می‌شود، عدم شفافیت در حدود و ثغور حق تعیین سرنوشت بیرونی است. حقوق بین‌الملل به‌طور کلی میان «تعیین سرنوشت داخلی» و «تعیین سرنوشت بیرونی» تمایز قائل است؛ بدین معنا که جوامع می‌توانند از طریق مشارکت مؤثر در سازوکارهای حکومتی، حفظ هویت فرهنگی و برخورداری از حقوق بنیادین، حق تعیین سرنوشت داخلی خود را اعمال کنند، اما «استقلال‌طلبی» تنها در شرایط استثنایی قابل توجیه است. از آنجا که معیارهای تحقق این شرایط استثنایی، همچون محرومیت کامل از نمایندگی سیاسی یا نقض گسترده و سیستماتیک حقوق بنیادین، در عمل پیچیده و محل تفسیر هستند، گروه‌های مختلف می‌توانند خود را

واجد شرایط جدایی بدانند، در حالی که دولت‌ها نیز به صورت طبیعی از تمامیت ارضی دفاع می‌کنند. این وضعیت موجب شکل‌گیری یک فضای مبهم می‌شود که در آن هر دو طرف به اسناد بین‌المللی استناد می‌کنند، اما نتیجه همواره محل مناقشه می‌ماند. بسیاری از گروه‌های جدایی‌طلب تلاش می‌کنند مشروعیت ادعاهای خود را بر اساس اصول بین‌المللی تثبیت کنند و از حمایت قدرت‌های خارجی یا افکار عمومی جهانی بهره بگیرند. در عین حال دولت مرکزی نیز از ابزارهای حقوق داخلی، سازوکارهای امنیتی، استناد به اصل حاکمیت ملی برای جلوگیری از هرگونه تغییر مرزها استفاده می‌کند. این کشمکش، که گاه شکل مسالمت‌آمیز دارد و گاه به درگیری‌های مسلحانه منتهی می‌شود، روابط بین‌الملل را تحت تأثیر قرار داده و نظم منطقه‌ای را در معرض خطر قرار می‌دهد. حتی در مواردی که فرآیند جدایی‌طلبی از طریق همه‌پرسی انجام می‌شود، مشروعیت و اعتبار آن همواره مورد مناقشه باقی می‌ماند، زیرا دولت مرکزی آن را غیرقانونی اعلام کرده و جامعه بین‌المللی برای جلوگیری از ایجاد یک سابقه خطرناک از به رسمیت شناختن نتایج خودداری می‌کند (Tomuschat, 2006: 11-12).

تعارض میان حق تعیین سرنوشت و حاکمیت ملی در قالب تهدیدات امنیتی هنگامی پدیدار می‌شود که مطالبات گروه‌های قومی یا منطقه‌ای منجر به بی‌ثباتی، تنش یا منازعه مسلحانه گردد. دولت‌ها اصولاً امنیت را یکی از عناصر حیاتی حاکمیت خود می‌دانند و هرگونه اقدامی که ساختار حکمرانی، تمامیت ارضی یا نظم عمومی را تهدید کند، در چارچوب تهدید علیه امنیت ملی طبقه‌بندی می‌شود. زمانی که یک گروه با طرح ادعای تعیین سرنوشت بیرونی، اقدام به بسیج نیروهای نظامی، کنترل سرزمینی یا ایجاد نهادهای حکومتی موازی می‌کند، این وضعیت مستقیماً امنیت داخلی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از این جهت، دولت‌ها توجیه حقوقی و سیاسی می‌یابند که با شدت بیشتری به این گونه تحرکات واکنش نشان دهند، حتی اگر آن گروه خود را مستند به اصول بین‌المللی مانند حق تعیین سرنوشت بدانند، زیرا از نگاه دولت‌ها، هیچ حقی نمی‌تواند امنیت ملی را متزلزل سازد. تهدیدات امنیتی ناشی از جدایی‌طلبی غالباً ماهیتی چندبعدی دارند و تنها به خطر نظامی محدود نمی‌شوند. در بسیاری از موارد، مطالبات هویتی و سیاسی، به‌ویژه زمانی که با حمایت خارجی یا دخالت قدرت‌های منطقه‌ای همراه باشد، به بروز شکاف‌های عمیق اجتماعی و دو قطبی شدن فضا میان اقوام و جوامع مختلف منتهی می‌گردد. این وضعیت امکان مدیریت بحران را دشوار می‌کند و دولت را در برابر معادله‌ای چندگانه قرار می‌دهد که باید در آن هم امنیت داخلی را حفظ کند و هم مشروعیت حقوقی و انسانی اقدامات خود را در سطح بین‌المللی توجیه نماید. همچنین تهدیدات امنیتی می‌تواند ماهیت اقتصادی داشته باشد، مانند اختلال در

زیرساخت‌ها، اختلال در خطوط انرژی و تجارت، بی‌ثباتی سرمایه‌گذاری، که همگی به کاهش قدرت دولت در حفظ انسجام ملی منجر می‌شود (Ziaei, 2016: 36-37).

از منظر حقوق بین‌الملل، دولت‌ها در مواجهه با تهدیدات امنیتی ناشی از ادعاهای جدایی‌طلبانه، معمولاً به اصل «حق ذاتی دفاع از خود» و همچنین قواعد امنیت داخلی استناد می‌کنند تا اقدامات امنیتی خود را مشروع جلوه دهند. این اقدامات می‌تواند شامل اعمال محدودیت‌های شدید، کنترل حرکت جمعیت، بازداشت افراد، یا محدودیت‌های رسانه‌ای باشد؛ گرچه مشروعیت این اقدامات همواره محل بحث است و در صورت تجاوز از حدود ضرورت و تناسب، دولت ممکن است مسئولیت بین‌المللی پیدا کند. در طرف مقابل، گروه‌های جدایی‌طلب نیز ممکن است از گفتمان «دفاع مشروع در برابر سرکوب» استفاده کنند، این تقابل گفتمانی سبب تشدید بحران و افزایش خطر خشونت ساختاری می‌شود. بنابراین، بُعد امنیتی این تعارض بیشتر از سایر ابعاد جنبه تشدیدکننده دارد و شکاف میان دولت و گروه معترض را عمیق‌تر می‌سازد.

تهدیدات امنیتی به‌عنوان بُعد عملی تعارض میان حق تعیین سرنوشت و حاکمیت ملی، نشان می‌دهد که بدون وجود سازوکارهای مشارکت سیاسی، تضمین حقوق اقلیت‌ها و ایجاد بسترهای مناسب برای گفتگو، هرگونه اختلاف هویتی می‌تواند به یک معضل امنیتی تبدیل شود. دولت‌ها از یک سو نگران تجزیه و از دست رفتن انسجام ملی هستند، از سوی دیگر نمی‌توانند به‌طور نامحدود از ابزارهای امنیتی استفاده کنند؛ زیرا این امر ممکن است مشروعیت آنها را در سطح جهانی زیر سؤال ببرد. بنابراین بهترین راهکار، اتخاذ رویکردهای مبتنی بر مدیریت تنوع، گسترش حقوق فرهنگی و زبانی، تقویت نهادهای دموکراتیک است تا منازعات پیش از آنکه به تهدیدات امنیتی تبدیل شوند، در مرحله سیاسی قابل حل باشند. این مسیر می‌تواند ضمن حفظ حاکمیت ملی، زمینه احترام به حقوق جمعی و کاهش خطر تعارض‌های شدید را فراهم کند. حق تعیین سرنوشت در نظام حقوق بین‌الملل، علی‌رغم اهمیت زیاد، محدودیت‌های مشخصی دارد که غالباً برای جلوگیری از تزلزل نظم جهانی و حفظ اصل بنیادین تمامیت ارضی دولت‌ها وضع شده‌اند. این محدودیت‌ها نه تنها ماهیت دکترینال دارند، بلکه در اسناد بین‌المللی، رویه قضایی و عملکرد دولت‌ها به‌وضوح دیده می‌شوند. یکی از مهم‌ترین محدودیت‌ها، تفسیر مضیق از حق تعیین سرنوشت بیرونی است که آن را تنها در موارد بسیار استثنایی و عمدتاً مرتبط با استعمار، اشغال خارجی یا محرومیت مطلق از مشارکت سیاسی قابل اعمال می‌داند. گروه‌هایی که در چهارچوب دولت‌های مستقل کنونی زندگی می‌کنند، اصولاً تنها حق تعیین سرنوشت داخلی دارند و نمی‌توانند

به‌سادگی به جدایی استناد کنند. این محدودیت بنیادین، زمینه را برای تعارض عملی میان مطالبات گروه‌ها و موضع دولت‌ها فراهم می‌سازد. محدودیت‌های قانونی به‌ویژه در اسناد کلیدی مانند منشور سازمان ملل متحد، میثاق‌های حقوق بشری و قطعنامه‌های مجمع عمومی به‌طور نظام‌مند تأکید شده‌اند. منشور ملل متحد در عین پذیرش حق تعیین سرنوشت، بر اصل عدم مداخله و تمامیت ارضی دولت‌ها نیز تأکید کرده و این دو اصل باید هم‌زمان و به‌گونه‌ای متوازن تفسیر شوند. میثاق‌های حقوق بشر نیز به‌صورت ضمنی از تفسیر محدودکننده حمایت می‌کنند، زیرا در آنها مشارکت سیاسی و برخورداری برابر از حقوق، به‌عنوان شاخص اعمال داخلی حق تعیین سرنوشت معرفی شده است. بنابراین، نظام حقوق بین‌الملل می‌کوشد تا اختیار جدایی‌طلبی را تنها به استثنائاتی محدود کند که در آن هیچ امکان دیگری برای برخورداری از حقوق اساسی وجود ندارد. این محدودیت‌ها در نهایت مانع از آن می‌شود که جامعه جهانی استاندارد سهل‌الوصول برای تجزیه ارائه کند (Pellet, 2010: 187).

دادگاه‌ها و مراجع قضایی بین‌المللی نیز نقش مهمی در شکل‌دهی به این محدودیت‌ها داشته‌اند. برای نمونه، در نظریه مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در مورد استقلال کوزوو، دیوان از اعلام وجود یک «حق عام جدایی» خودداری کرد و تنها بیان کرد که اعلام استقلال لزوماً ناقض حقوق بین‌الملل نیست. این موضع محتاطانه نشان داد که دیوان نیز نمی‌خواهد باب جدیدی در حقوق بین‌الملل بگشاید که منجر به انشقاق بی‌رویه دولت‌ها گردد. در موارد دیگر نیز رویه بین‌المللی نشان می‌دهد که جدایی تنها زمانی پذیرفته می‌شود که مجموعه‌ای از شرایط استثنایی وجود داشته باشد؛ شرایطی که معمولاً با نقض گسترده و شدید حقوق انسانی یا انکار کامل مشارکت سیاسی همراه است. این رویکرد قضایی، فضای حقوقی را به سمت محدودیت بیشتر سوق داده است. در سطح حقوق داخلی نیز محدودیت‌های گسترده‌ای وجود دارد که دولت‌ها برای حفاظت از انسجام ملی وضع کرده‌اند. اغلب قوانین اساسی، اصل یکپارچگی سرزمینی را به‌عنوان اصلی تغییرناپذیر معرفی می‌کنند و هرگونه اقدام برای تجزیه را غیرقانونی می‌دانند. حتی در مواردی که امکان برگزاری همه‌پرسی وجود دارد، شرایط آن به‌گونه‌ای طراحی شده که دولت مرکزی کنترل کامل بر فرآیند داشته باشد. علاوه‌برآن، ساختارهای اداری و سیاسی مانند تمرکزگرایی، نظام‌های انتخاباتی خاص، یا مدل‌های حکمرانی، زمینه جدایی‌طلبی را محدود می‌کنند. از سوی دیگر، دولت‌ها می‌توانند از ابزارهای قانونی مانند اعلام وضعیت فوق‌العاده یا وضع قوانین امنیتی برای کنترل تحرکات جدایی‌طلبانه استفاده کنند. همه اینها نشان می‌دهد که قوانین داخلی به‌صورت نظام‌مند در جهت حمایت از انسجام سرزمینی شکل گرفته‌اند (Azizi, 2015: 381).

محدودیت‌های قانونی نشان می‌دهند که حق تعیین سرنوشت در تعارض عملی با حاکمیت ملی، یک حق مطلق یا بی‌قید و شرط نیست، بلکه در چارچوب‌های سخت‌گیرانه بین‌المللی و داخلی اعمال می‌شود. این محدودیت‌ها از یک سو مانع از تکرار تجربه‌های بی‌ثبات‌کننده می‌شود، اما از سوی دیگر ممکن است مطالبات مشروع برخی گروه‌ها را نادیده بگیرد و زمینه تشدید ناراضی‌ها را فراهم سازد. یکی از چالش‌های اساسی دولت‌ها و جامعه بین‌الملل، یافتن تعادلی میان احترام به حقوق مردمان و تضمین ثبات سیاسی است. این تعادل تنها زمانی ممکن می‌شود که سازوکارهای حقوقی انعطاف‌پذیر، مشارکت‌محور و مبتنی بر عدالت به‌کار گرفته شوند و به گروه‌ها امکان داده شود مسائل خود را در چهارچوب حقوق داخلی و بدون تمسک به جدایی‌طلبی پیگیری کنند.

۳-۱ تعارض با حقوق بشر دیگر

تعارض میان حق تعیین سرنوشت و سایر حقوق بشر، یکی از چالش‌های عمیق و درحال تحول حقوق بین‌الملل معاصر است. این حق که بر آزادی جوامع برای تعیین مسیر سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خود تأکید می‌کند، در عمل گاه با حقوق بنیادین گروه‌های خاص دچار برخورد و مزاحمت می‌شود. زنان، اقلیت‌های قومی، مذهبی و زبانی، همچنین حقوق اقتصادی تک‌تک افراد ممکن است در فرآیند اعمال حق تعیین سرنوشت یا تلاش‌های جمعی برای دستیابی به آن تحت تأثیر قرار گیرند. بررسی این تعارض‌ها برای فهم ابعاد واقعی و عملی حق تعیین سرنوشت ضرورت دارد، زیرا بدون آن نمی‌توان تصویری دقیق و قابل اتکا از کارکرد این حق در جامعه جهانی ارائه کرد.

تعارض میان حق تعیین سرنوشت و حقوق زنان تنها در مرحله پس از تحقق این حق رخ نمی‌دهد، بلکه در جریان مذاکرات سیاسی، فعالیت‌های دیپلماتیک، تشکیل دولت‌های انتقالی و حتی فرایندهای همه‌پرسی نیز قابل مشاهده است. اغلب، در هنگام تعیین شرایط مشارکت سیاسی، معیارهایی مانند «نمایندگی سنتی قبایل» یا «توازن نیروهای مسلح» ملاک قرار می‌گیرد که عملاً زنان را که معمولاً در این ساختارها سهم اندکی دارند، از دایره نفوذ سیاسی خارج می‌کند. این امر باعث می‌شود زنان نه تنها در نتیجه‌نهایی، بلکه در کل فرآیند تعیین سرنوشت در حاشیه باقی بمانند. گزارش‌های سازمان ملل نیز تأکید دارد که در بسیاری از فرایندهای صلح و استقلال، سهم زنان در مذاکرات کمتر از ۵ درصد بوده است؛ موضوعی که نشان‌دهنده اثر ساختاری تعارض میان حق تعیین سرنوشت و برابری جنسیتی است. از منظر حقوق بین‌الملل، اسناد متعدد همچون کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان و قطعنامه‌های شورای امنیت مانند ۱۳۲۵ به‌صراحت بر ضرورت مشارکت معنادار زنان در تمام سطوح تصمیم‌گیری

تأکید کرده‌اند. این اسناد نشان می‌دهد که جامعه بین‌المللی الزامات الزام‌آوری برای کاهش تعارض میان حق تعیین سرنوشت و حقوق زنان ایجاد کرده است. با این حال، بسیاری از جنبش‌ها یا دولت‌های تازه‌تأسیس این تعهدات را اولویت نمی‌دهند و در توجیه آن، «حق فرهنگی» یا «ارزش‌های سنتی» را مطرح می‌کنند. این وضعیت تنشی میان جهان‌شمولی حقوق بشر و نسبیت فرهنگی ایجاد می‌کند که در حوزه حقوق زنان، آثار گسترده‌ای بر جای می‌گذارد. بنابراین، برای حل تعارض مزبور لازم است اصول تعیین سرنوشت با استانداردهای الزام‌آور حقوق بشر هماهنگ شود. راهکارهای کاهش این تعارض شامل تصویب قوانین اساسی مبتنی بر برابری جنسیتی، ایجاد سهمیه‌های مؤثر برای حضور زنان، اعمال نظارت بین‌المللی، گنجاندن تعهدات حقوق بشری در توافقات خودمختاری است. همچنین باید به این نکته توجه کرد که زنان نه‌تنها گروهی آسیب‌پذیر، بلکه بازیگرانی فعال در فرآیند توسعه‌اند؛ بنابراین هرگونه عدم مشارکت آنان، مشروعیت و کارآمدی حق تعیین سرنوشت را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد.

اگر حق تعیین سرنوشت بدون در نظر گرفتن حقوق زنان اجرا شود، نه‌تنها ناقص، بلکه ناقض حقوق بشر خواهد بود. از این رو، هماهنگ‌سازی این دو حوزه نیازمند رویکردی مبتنی بر عدالت جنسیتی و مشارکت‌محور است. حق تعیین سرنوشت همواره در کانون بحث‌های مربوط به اقلیت‌ها قرار داشته است، زیرا بسیاری از مطالبات خودمختاری یا استقلال از سوی گروه‌هایی مطرح می‌شود که خود را اقلیت فرهنگی، زبانی، قومی یا مذهبی می‌دانند. با این حال، زمانی که یک گروه اقلیت خواهان تعیین سرنوشت می‌شود، ممکن است درون همان قلمرو، اقلیت‌های کوچک‌تر یا گروه‌های دارای هویت متفاوت، متضرر شوند. این مسئله «اقلیت در اقلیت» نامیده می‌شود. برای مثال، هنگامی که یک گروه قومی اکثریت نسبی دارد و درخواست خودمختاری ارائه می‌کند، اقلیت‌های مذهبی یا زبانی کوچک‌تر ممکن است در دولت جدید تحت سلطه آن گروه قرار گیرند. این وضعیت نشان می‌دهد که اعمال حق تعیین سرنوشت همیشه با عدالت برای تمامی گروه‌ها همراه نیست و می‌تواند موجب شکل‌گیری تبعیض‌های جدید گردد. اکثر جنبش‌های تعیین سرنوشت بر هویت قومی یا زبانی مشترک تکیه دارند و ممکن است در روایت سیاسی خود، هویت‌های کوچک‌تر یا چندگانه را نادیده بگیرند. این امر زمانی خطرناک‌تر می‌شود که چنین جنبش‌هایی، پس از دستیابی به حقوق بیشتر، به سیاست‌های همگون‌سازی فرهنگی روی آورند، زیرا میل به حفظ یکپارچگی ملی در ساختار جدید، گاه به قیمت نقض حقوق اقلیت‌های داخلی تمام می‌شود. نمونه‌های متعددی در آسیا، آفریقا و حتی اروپا وجود دارد که در آن گروه‌های محلی پس از کسب خودمختاری، به محدود کردن رسانه‌ها، آموزش یا فعالیت‌های مذهبی

اقلیت‌های درونی پرداخته‌اند. این روند نشان می‌دهد که حق تعیین سرنوشت الزاماً به معنای تحقق دموکراسی فراگیر نیست و ممکن است به تمرکز قدرت در دست گروه غالب منجر شود (Omidi, 2018: 12-13).

از نظر حقوق بین‌الملل، اسناد مهمی مانند میثاق حقوق مدنی و سیاسی و اعلامیه حقوق اقلیت‌ها بر حق اقلیت‌ها برای حفظ فرهنگ، زبان و دین خود تأکید دارند. چالش اصلی این است که میان حق یک گروه برای اعمال تعیین سرنوشت و حق گروه‌های کوچکتر برای حفظ هویت، موازنه برقرار شود. برخی حقوقدانان پیشنهاد داده‌اند که هرگونه فرآیند تعیین سرنوشت باید با «ارزیابی اثر بر اقلیت‌ها» همراه باشد تا مشخص شود چه گروه‌هایی ممکن است در معرض تبعیض قرار گیرند. این موضوع، به‌ویژه در مناطقی که تنوع فرهنگی بالاست، اهمیت مضاعفی پیدا می‌کند. عدم رعایت این اصول می‌تواند منجر به بی‌ثباتی‌های جدید، منازعات داخلی یا حتی مداخله بین‌المللی شود. در بسیاری از موارد، گروه‌های اقلیت کوچک‌تر از طریق ابزارهای حقوق بشری بین‌المللی تلاش می‌کنند خود را در برابر سلطه گروه‌های بزرگ‌تر محافظت کنند. دادگاه حقوق بشر اروپا نمونه‌های متعددی دارد که اقلیت‌های مذهبی یا زبانی شکایت کرده‌اند و ادعا نموده‌اند که دولت محلی یا منطقه‌ای جدید، حقوق آنان را نادیده گرفته است. این شکایات نشان می‌دهد که تعارض میان تعیین سرنوشت و حقوق اقلیت‌ها نه یک بحث نظری، بلکه واقعیتی عملی در روابط بین‌الملل و حقوق بشر است. بنابراین، لازم است حق تعیین سرنوشت نه به‌صورت یک حق مطلق، بلکه به‌عنوان حقی مشروط به رعایت سایر حقوق بشر تلقی شود (Moaydian, 2013: 23-24).

برای کاهش تعارض مزبور، پیشنهادهایی مانند خودمختاری چندلایه، مدل‌های فدرالی چندقومیتی، تضمین‌های حقوق بشری در قانون اساسی، حضور نمایندگان اقلیت‌ها در تمامی سطوح تصمیم‌گیری ارائه شده است. همچنین باید به لزوم گفتگوی مستمر میان گروه‌های مختلف توجه داشت تا برداشت‌های یکجانبه از حق تعیین سرنوشت به تحمیل یا تبعیض منجر نشود. ایجاد سازوکارهای حل اختلاف، دادگاه‌های ویژه اقلیت‌ها و دیوان‌های قانون اساسی مستقل از راهکارهای مهم حمایت از حقوق اقلیت‌ها در شرایط اعمال تعیین سرنوشت است. حق تعیین سرنوشت نه تنها ابعاد سیاسی و فرهنگی دارد، بلکه پیامدهای اقتصادی بسیار گسترده‌ای ایجاد می‌کند. در بسیاری از موارد، گروه‌هایی که خواستار خودمختاری یا استقلال هستند، استدلال می‌کنند که کنترل منابع اقتصادی به آنان تعلق دارد و دولت مرکزی به‌طور ناعادلانه از آن بهره‌برداری می‌کند. با این حال، زمانی که چنین حق اقتصادی اعمال

می‌شود، سایر افراد جامعه ممکن است از مزایای اقتصادی محروم شوند یا ساختارهای جدید اقتصادی به‌گونه‌ای طراحی گردد که تبعیض اقتصادی ایجاد کند. برای جلوگیری از تعارض میان حق تعیین سرنوشت و حقوق اقتصادی، چند راهکار کلیدی مطرح شده است: مدیریت مشترک منابع طبیعی، تضمین‌های بین‌المللی برای توسعه پایدار، تدوین قوانین اقتصادی ضد تبعیض، ایجاد صندوق‌های مشترک توزیع درآمد، طراحی مدل‌های اقتصادی که منافع گروه‌های مختلف را در نظر بگیرد. همچنین باید توجه داشت که حق تعیین سرنوشت، اگر به‌درستی اجرا شود، می‌تواند به تقویت توسعه اقتصادی و افزایش مشارکت مردمی در تصمیم‌گیری‌ها منجر شود. بنابراین چالش اصلی نه در اصل حق، بلکه در شیوه اعمال آن نهفته است.

۴-۱ راهکارهای توازن

راهکارهای توازن در حوزه تعارضات حق تعیین سرنوشت، در پی آن‌اند که بدون تضعیف بنیان‌های دولت، امکان تحقق خواسته‌های جمعی گروه‌های قومی، زبانی یا فرهنگی را فراهم آورند. در این میان میانجیگری بین‌المللی، نظام‌های فدرالی و سازوکارهای تضمین حقوق فرهنگی، سه ابزار مهم برای کاهش تنش و ایجاد همزیستی پایدار به شمار می‌آیند. این راهکارها با هدف جلوگیری از جدایی‌طلبی خشونت‌آمیز و هم‌زمان تضمین عدالت هویتی، به یکی از نیازهای اساسی دولت‌های چندقومیتی تبدیل شده‌اند.

الف) میانجیگری

میانجیگری به عنوان یکی از مؤثرترین ابزارهای نرم حقوق بین‌الملل و حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات، در حوزه تعارض میان حق تعیین سرنوشت و اصل حاکمیت ملی اهمیت دوچندان پیدا می‌کند؛ چرا که ماهیت این تعارض اغلب نه حقوقی صرف، بلکه سیاسی، ساختاری، هویتی و مبتنی بر مطالباتی عمیق است که اگر بدون مداخله بی‌طرفانه مدیریت نشود، می‌تواند به خشونت داخلی، مداخله خارجی، یا حتی فروپاشی دولت منتهی گردد. میانجیگری در این زمینه به دلیل قابلیت ایجاد کانال‌های ارتباطی امن، کاهش سوء تفاهم‌ها، تبدیل کشمکش هویتی به مذاکره نهادی، ارائه گزینه‌های خلاقانه حمایتی از هویت‌های جمعی، در زمره مکانیزم‌هایی قرار دارد که می‌توانند هم‌زمان دو هدف متعارض یعنی «حفظ یکپارچگی ارضی» و «تأمین مطالبات هویتی» را در یک ساختار سازگار گردآوری کنند. در ادبیات

حقوقی، میانجیگری نه صرفاً اقدامی سیاسی، بلکه فرآیندی مبتنی بر اصول انصاف، عدم جانبداری، رعایت حق بیان، احترام به تنوع فرهنگی و جست‌وجوی راه‌حلی‌هایی است که نه تنها از منظر دولت مرکز، بلکه از دید گروه‌های خواستار تعیین سرنوشت نیز معنادار و قابل قبول باشد. از این منظر، میانجیگری نوعی «تعامل سازنده» میان اصول بنیادین حقوق بین‌الملل — شامل منع تهدید یا توسل به زور، احترام به حاکمیت، حق تعیین سرنوشت، فراهم می‌آورد و دولت‌ها را به سمت الگوهایی سوق می‌دهد که از تقابل صفر، صد میان دو اصل خارج شده و وارد میدان «تنظیم حقوق» می‌شود (Shafe, 2013: 198).

فرآیند میانجیگری در تعارضات هویتی عمدتاً شامل چند مرحله کلیدی است که در هر یک، نقش میانجی به مثابه یک تسهیل‌گر بی‌طرف برای ایجاد اعتماد، ساختارمند کردن مذاکره و پیشنهاد راه‌حل‌های سازشی برجسته جلوه می‌کند. مرحله نخست، ارزیابی وضعیت موجود و تحلیل ابعاد حقوقی، تاریخی، جمعیتی و سیاسی تعارض است؛ میانجی با استفاده از گزارش‌های کارشناسی، دیدار با طرفین و جمع‌آوری اطلاعات زمینه‌ای، تصویری واقع‌بینانه از ریشه‌های اختلاف ترسیم می‌کند که خود مقدمه‌ای برای جلوگیری از سوءبرداشت‌هاست. مرحله دوم، طراحی دستورکار مذاکرات است؛ جایی که میانجی باید حساسیت‌های هویتی، امنیتی و سیاسی را لحاظ کرده و موضوعات را به ترتیبی تنظیم کند که امکان تعامل تدریجی وجود داشته باشد. مرحله سوم، تسهیل گفتگو است؛ میانجی از طریق جلسات مستقیم، غیرمستقیم یا چندمرحله‌ای تلاش می‌کند روند ارتباطی سالم میان طرفین برقرار شود. مرحله چهارم، ارائه پیشنهادها و سازشی است؛ این پیشنهادها ممکن است شامل اعطای خودمختاری، تضمین‌های فرهنگی، اصلاحات نهادی، تقسیم قدرت، ترتیبات امنیتی یا حتی نظارت بین‌المللی موقت باشد. مرحله پنجم، تضمین اجرای توافق است؛ میانجی می‌تواند نهادهای نظارتی، چارچوب‌های راستی‌آزمایی یا مکانیسم‌های تنبیهی/تشویقی پیشنهاد کند تا توافق صرفاً روی کاغذ باقی نماند. نقش میانجی در این مرحله حیاتی است زیرا بسیاری از توافقات هویتی بدون نظارت مستقل فرو می‌پاشند. از منظر حقوق بین‌الملل، میانجیگری در تعارضات مرتبط با تعیین سرنوشت، بر اصول و قواعدی خاص استوار است که مشروعیت و کارآمدی این فرآیند را تضمین می‌کند. اصل اساسی، «رضایت طرفین» است؛ هیچ میانجیگری بدون موافقت دولت و گروه معترض نمی‌تواند از مقبولیت حقوقی برخوردار باشد. اصل دوم، «عدم مداخله» است؛ میانجی نمی‌تواند خواسته‌های خود را تحمیل کند یا تهدید به استفاده از زور نماید، بلکه صرفاً نقش تسهیل‌کننده دارد. اصل سوم، «بی‌طرفی» است؛ میانجی باید از اتخاذ مواضع سیاسی یا ایجاد تصور جانبداری خودداری کند. اصل چهارم، «رعایت استانداردهای حقوق بشر» است؛

در بسیاری از موارد، تعیین سرنوشت با نقض حقوق فرهنگی یا تبعیض ساختاری مرتبط است و میانجی باید اطمینان یابد که راه‌حل‌ها موجب استمرار چنین نقض‌هایی نخواهد شد. اصل پنجم، «تناسب» است؛ میانجی باید پیشنهادهایی ارائه دهد که همزمان امنیت ملی دولت و خواسته‌های هویتی گروه‌ها را در تعادل نگه دارد. این اصول در کنار هم به میانجیگری در چنین تعارضاتی ماهیت «حقوقی-سیاسی» می‌بخشند (Torabi Yeganjeh, 2024: 16).

میانجیگری در عمل با چالش‌های قابل توجهی روبه‌روست که گاهی موفقیت آن را تهدید می‌کند. نخست، عدم تقارن قدرت میان دولت و گروه معترض است؛ دولت‌ها ابزارهای رسمی قدرت را در اختیار دارند و ممکن است مذاکره را به‌عنوان پذیرش ضعف تعبیر کنند. دوم، اختلافات درون‌گروهی؛ بسیاری از نهضت‌های هویتی دارای زیرگروه‌های متعدد با خواسته‌ها و رهبران متفاوت‌اند و ایجاد یک موضع واحد دشوار است. سوم، فقدان اعتماد؛ گروه‌های هویتی ممکن است تجربه‌های طولانی مدت سرکوب، تبعیض یا وعده‌های اجرا نشده داشته باشند. چهارم، مداخله بازیگران خارجی؛ در برخی موارد، دولت‌های دیگر یا سازمان‌های منطقه‌ای ممکن است منافع خاصی داشته باشند که روند میانجیگری را سیاسی کند. پنجم، نبود سازوکار اجرایی قوی؛ حتی بهترین توافقات نیز بدون ضمانت اجرا مؤثر نخواهند بود. میانجیگری باید این چالش‌ها را شناسایی و برای آنها راهکارهای ساختاری پیشنهاد کند (Habibi and Navari, 2014: 112).

میانجیگری را می‌توان راهکاری شناخت که با باز کردن فضای گفتگو، ایجاد اعتماد تدریجی، تعریف مکانیسم‌های نظارتی و پیشنهاد ترتیبات نهادی منعطف، می‌تواند تعارض میان حق تعیین سرنوشت و حاکمیت ملی را از مسیر تقابل خشونت‌آمیز به حوزه مذاکره عقلانی منتقل کند. میانجیگری زمانی موفق است که به جای تأکید بر یکی از دو اصل، راه‌هایی برای تحقق هم‌زمان آن‌ها بیابد؛ به عنوان مثال، اعطای نظام‌های خودمختاری فرهنگی یا سیاسی می‌تواند هم خواسته‌های هویتی را پوشش دهد و هم یکپارچگی سرزمینی را حفظ کند. این شیوه در بسیاری از کشورها از جمله بلژیک، بوسنی، کانادا تجربه شده و نتایج ارزشمندی داشته است.

ب) فدرالیسم

فدرالیسم یکی از ساختارهای پیچیده و توسعه‌یافته حقوق اساسی است که می‌تواند در تعارض میان حق تعیین سرنوشت و حفظ حاکمیت ملی نقش میانی و هویتی-سیاسی ایفا کند. در نظام‌های سیاسی

چندقومیتی، فدرالیسم با تقسیم عمودی قدرت و به رسمیت شناختن واحدهای سیاسی دارای صلاحیت، این امکان را ایجاد می‌کند که گروه‌های قومی، زبانی یا فرهنگی بدون نیاز به طرح خواسته‌های جدایی طلبانه، بخش مهمی از مطالبات خود را در چارچوب دولت واحد پیگیری کنند. اصل اساسی در فدرالیسم «خودگردانی در عین مشارکت» است؛ یعنی گروه‌ها در محدوده خودمختاری داخلی، هویت فرهنگی و سیاسی خود را حفظ می‌کنند، اما در سطح ملی نیز در تصمیم‌سازی‌های کلان مشارکت دارند. این مدل موجب کاهش تمرکز قدرت، تقویت عدالت سیاسی، تعدیل احساس محرومیت تاریخی و کاهش انگیزه جدایی طلبی می‌شود. فدرالیسم در بسیاری از نظام‌های دموکراتیک همچون کانادا، آلمان، سوئیس و هند به‌عنوان الگویی برای مدیریت تنوع به رسمیت شناخته شده و موفقیت نسبی آن موجب شده است که در ادبیات حقوقی از آن به‌عنوان یکی از سازوکارهای کلیدی «مدیریت تنوع» یاد شود (Larijani, 2015: 216).

یکی از مهم‌ترین مزایای فدرالیسم در پیوند با حق تعیین سرنوشت، ایجاد «فضای نهادی» برای تحقق شکل داخلی این حق است. حق تعیین سرنوشت داخلی به معنای مشارکت واقعی و مؤثر گروه‌ها در اداره امور است؛ امری که در نظام‌های متمرکز به‌سختی قابل تحقق است. فدرالیسم با اعطای اختیارات تفنینی، اجرایی و قضایی به واحدهای تشکیل دهنده، شوراهای محلی و دولت‌های ایالتی، باعث می‌شود گروه‌های هویتی احساس کنند که سیاست‌ها با نیازهای واقعی آنها سازگار است. این توزیع قدرت همچنین تنش میان مرکز و پیرامون را کاهش می‌دهد و اجازه می‌دهد مسائل محلی با درک دقیق‌تری حل شوند. از منظر حقوق اساسی، این ساختار مبتنی بر اصل «توزیع صلاحیت‌ها» است که در آن برخی امور مانند امور دفاعی، سیاست خارجی و پولی در سطح فدرال باقی می‌مانند و امور مربوط به فرهنگ، آموزش، زبان، توسعه منطقه‌ای و امور اجتماعی به ایالات یا واحدهای فدرال سپرده می‌شود. این امر زمینه‌ای فراهم می‌کند تا اصل تعیین سرنوشت داخلی بدون تهدید یکپارچگی دولت تحقق یابد (Aliasgharzadeh at all, 2021: 171).

اما فدرالیسم تنها یک مدل حقوقی نیست؛ بلکه یک فلسفه سیاسی است که بر «کثرت‌گرایی» و «همبستگی» استوار است. این نظام با به رسمیت شناختن تنوع، آن را نه تهدید، بلکه منبع قدرت می‌داند. در جوامعی که تنوع قومی و فرهنگی عامل اصلی تعارض است، فدرالیسم با ایجاد هویت‌های سیاسی چندلایه، امکان همزیستی میان هویت محلی و هویت ملی را فراهم می‌آورد. در این شکل، فرد می‌تواند همزمان «شهروند واحد فدرال» و «عضو یک واحد ایالتی» باشد. این هم‌زیستی هویت‌ها باعث تعدیل

گفتمان‌های افراطی و جلوگیری از تبدیل مطالبه «خودگردانی» به «جدایی طلبی» می‌شود. افزون بر این، فدرالیسم ابزارهای نهادی متعددی برای حل اختلاف میان واحدهای فدرال و دولت مرکزی ایجاد می‌کند؛ از جمله دادگاه قانون اساسی، شوراهای مشترک فدرال، نظام مالیات‌گذاری مشترک و تقسیم‌بندی بودجه. مجموعه این سازوکارها موجب می‌شود اختلافات در چارچوب قانون مدیریت شوند و به سطح درگیری خشونت‌آمیز ارتقا پیدا نکنند. با وجود این مزایا، فدرالیسم با چالش‌هایی نیز روبه‌روست. یکی از چالش‌ها، خطر «چندپارگی هویتی» است؛ یعنی امکان دارد واحدهای فدرال به مرور زمان هویت ملی مشترک را تضعیف کنند و نوعی «ناسیونالیسم ایالتی» شکل بگیرد. چالش دوم، اختلاف در تفسیر صلاحیت‌هاست؛ هر ایالت ممکن است خود را صاحب اختیارات بیشتری بداند و دولت مرکزی نیز تفسیری محدودکننده مطرح کند. سوم، مسائل مالی و بودجه‌ای؛ توزیع عادلانه منابع طبیعی و مالیاتی همیشه محل نزاع میان واحدهای ثروتمند و فقیر فدرال است. چهارم، خطر سوءاستفاده سیاسی؛ در برخی کشورها، احزاب محلی ممکن است از ساختار فدرالی برای پیشبرد اهداف جدایی‌طلبانه بهره ببرند. پنجم، پیچیدگی ساختار اداری؛ اداره یک نظام فدرال نیازمند هماهنگی چندسطحی و تقویت نهادهای نظارتی است. این چالش‌ها نشان می‌دهد که فدرالیسم تنها زمانی موفق است که همراه با فرهنگ سیاسی دموکراتیک، شفافیت نهادی و نظام حقوقی کارآمد باشد (Amirpanahi, 2014: 36).

فدرالیسم را می‌توان یکی از پایدارترین و مؤثرترین ابزارهای ایجاد تعادل میان خواسته‌های هویتی و اصل حاکمیت ملی دانست. این ساختار امکان تحقق شکل داخلی حق تعیین سرنوشت را فراهم کرده و هم‌زمان یکپارچگی کشور را حفظ می‌کند. در این چارچوب، گروه‌های قومی یا فرهنگی به جای پیگیری استقلال سیاسی، خواسته‌های خود را از طریق نهادهای ایالتی و منطقه‌ای دنبال می‌کنند. فدرالیسم با تعبیه سازوکارهای تقسیم قدرت، مشارکت در حکومت مرکزی، تضمین حقوق فرهنگی و جلوگیری از تمرکز بیش‌ازحد قدرت، به الگویی تبدیل شده است که نه تنها تنوع را پذیرفته، بلکه از آن برای تقویت انسجام ملی بهره می‌گیرد.

بند سوم: تضمین حقوق فرهنگی

تضمین حقوق فرهنگی یکی از بنیادی‌ترین مکانیسم‌هایی است که می‌تواند تعارض میان حق تعیین سرنوشت و اصل حاکمیت ملی را کاهش دهد؛ زیرا بخش عمده‌ای از منازعات هویتی ناشی از احساس تهدید فرهنگی، تبعیض زبانی، حذف آموزشی یا نادیده گرفتن نمادهای فرهنگی گروه‌های اقلیت است.

حقوق فرهنگی در حقوق بین‌الملل بخشی از نظام گسترده‌تر حقوق بشر است و بر حق هر گروه اجتماعی برای حفظ، توسعه و انتقال فرهنگ خود به نسل‌های آینده تأکید می‌کند. دولت‌هایی که در سیاست‌های فرهنگی خود انعطاف نشان می‌دهند، عملاً فشارهای ناشی از مطالبات تعیین سرنوشت را کاهش می‌دهند، زیرا گروه‌ها دلیل کمتری برای پیگیری مسیرهای سیاسی افراطی دارند. در واقع، بسیاری از نهضت‌های جدایی طلبانه در جهان ابتدا از «مطالبات فرهنگی» آغاز شدند و به دلیل نادیده گرفتن این مطالبات، به سمت «مطالبات سیاسی» حرکت کردند. تضمین حقوق فرهنگی می‌تواند این مسیر را به عقب بازگرداند. حقوق فرهنگی در اسناد بین‌المللی همچون میثاق حقوق مدنی و سیاسی، میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، اعلامیه حقوق افراد متعلق به اقلیت‌ها و اعلامیه حقوق مردم بومی تصریح شده است. این حقوق شامل حق آموزش به زبان مادری، حق استفاده عمومی و رسمی از زبان گروه، حق ایجاد نهادهای فرهنگی، حق دسترسی به رسانه‌ها به زبان خود، حق حفظ سنت‌ها و آیین‌ها، حق مشارکت در تصمیم‌گیری‌های مرتبط با فرهنگ است.

تضمین این حقوق، نه تنها بیانگر احترام به تنوع است، بلکه در حکم مکانیسمی پیشگیرانه عمل می‌کند و مانع تبدیل تنش‌های فرهنگی به تنش‌های سیاسی می‌شود. بسیاری از کشورها با گنجاندن این حقوق در قانون اساسی، ایجاد شوراهای فرهنگی منطقه‌ای و تدوین سیاست‌های چندفرهنگی، موفق شده‌اند مطالبات هویتی را مدیریت کنند. تضمین حقوق فرهنگی علاوه بر بعد حقوقی، دارای کارکرد اجتماعی و سیاسی مهمی در تقویت همزیستی مسالمت‌آمیز است. گروه‌های اقلیت زمانی احساس امنیت و تعلق می‌کنند که فرهنگ‌شان در فضای عمومی دیده شود و مجبور نباشند برای حفظ هویت خود از حوزه عمومی به حوزه خصوصی عقب‌نشینی کنند. این احساس امنیت فرهنگی، اعتماد میان دولت و گروه‌ها را افزایش داده و موجب می‌شود تنش‌ها کاهش یابد. از منظر جامعه‌شناسی حقوق، تضمین حقوق فرهنگی بر ایجاد نوعی «سرمایه اجتماعی بین‌گروهی» اثر می‌گذارد؛ یعنی گروه‌ها با مشاهده تمایل دولت به احترام متقابل، انگیزه بیشتری برای مشارکت در فرآیندهای سیاسی و پذیرش حاکمیت ملی پیدا می‌کنند. بدین ترتیب، حقوق فرهنگی نه تهدیدی برای وحدت ملی، بلکه عاملی برای تحکیم آن است (Azizi, 2015: 263). با وجود اهمیت حقوق فرهنگی، اجرای آنها با موانع مختلفی مواجه است. برخی دولت‌ها نگران‌اند که اعطای آزادی‌های فرهنگی منجر به تقویت گفتمان‌های جدایی طلبانه شود. برخی دیگر معتقدند استفاده از زبان‌های متعدد هزینه‌های اداری و آموزشی را افزایش می‌دهد. در برخی کشورها نیز اکثریت فرهنگی، حقوق فرهنگی اقلیت‌ها را تهدیدی برای هویت ملی خود می‌دانند. افزون

بر این، اجرای حقوق فرهنگی نیازمند سیاست‌گذاری دقیق، سرمایه‌گذاری مالی، تربیت معلمان، تهیه کتاب‌های درسی، ایجاد رسانه‌های محلی و بازنگری قوانین رسمی زبان است. این مسائل نشان می‌دهد که تضمین حقوق فرهنگی نه فقط یک تعهد حقوقی، بلکه پروژه‌ای اجتماعی-اقتصادی و سیاسی است که نیازمند اراده دولتی و مشارکت جامعه مدنی است (Moayedian, 2020: 74).

تضمین حقوق فرهنگی یکی از راهبردی‌ترین ابزارهای ایجاد توازن میان حق تعیین سرنوشت و حاکمیت ملی است. این تضمین با کاهش احساس تبعیض، تقویت احترام متقابل، افزایش مشارکت سیاسی و ایجاد فضای مناسب برای تحقق تعیین سرنوشت داخلی، به تحکیم انسجام ملی کمک می‌کند. دولت‌ها با پذیرفتن تنوع فرهنگی و اجرای اصول چندفرهنگی‌گرایی، نشان می‌دهند که حفظ هویت‌های جمعی با ثبات دولت در تضاد نیست. در بسیاری از کشورها، از جمله نروژ، اسپانیا، کانادا و نیوزیلند، استفاده از حقوق فرهنگی به عنوان شیوه‌ای برای پیشگیری از تنش‌های هویتی و کاهش مطالبات سیاسی افراطی به کار گرفته شده است. این رویکرد می‌تواند الگویی برای سایر کشورها نیز باشد.

۲- چالش‌های اجرایی اجرای حق تعیین سرنوشت

در مبحث دوم، «چالش‌های اجرایی» به مجموعه موانع و دشواری‌هایی پرداخته می‌شود که اجرای مؤثر سیاست‌ها و مقررات را با مشکل روبه‌رو می‌سازد. این چالش‌ها از یکسو ریشه در محدودیت‌های قانونی، ضعف ساختارهای نظارتی و تنش‌های سیاسی-اجتماعی دارند و از سوی دیگر تحت تأثیر عوامل فرهنگی و روانی شکل می‌گیرند. بررسی هر یک از گفتارها و بندهای مرتبط نشان می‌دهد که اجرای صحیح مقررات، نیازمند شفافیت حقوقی، کارآمدی نهادی، ثبات سیاسی و نیز تحول فرهنگی و آموزشی است.

۲-۱ محدودیت‌های قانونی

اجرای عملی حق تعیین سرنوشت، نه تنها مستلزم شناسایی مفهومی آن در سطوح نظری و حقوقی است، بلکه نیازمند وجود چارچوب‌های قانونی شفاف، سازگار و قابل اجراست. با این حال، نظام‌های حقوقی داخلی و بین‌المللی گاه با ابهامات، تعارضات و محدودیت‌هایی مواجه‌اند که تحقق این حق را با چالش روبه‌رو می‌کنند. در این میان، دو مانع مهم یعنی عدم شفافیت قوانین و تعارض آنها با قانون اساسی

بیشترین نقش را در تضعیف بسترهای اجرایی دارند. بررسی دقیق این موانع، شرط ضروری برای فهم سازوکارهای عملی و تقنینی اجرای حق تعیین سرنوشت است.

عدم شفافیت قوانین یکی از بنیادی‌ترین موانع در مسیر اجرای حق تعیین سرنوشت است؛ زیرا این حق، علی‌رغم جایگاه مستحکم خود در حقوق بین‌الملل، برای اجرا نیازمند وجود مقررات داخلی دقیق و هماهنگ‌کننده‌ای است که حدود، شیوه‌ها، فرآیندها و ضمانت‌اجراهای آن را مشخص سازد. در بسیاری از نظام‌های حقوقی، اگرچه اصل حق تعیین سرنوشت در قالب اصول کلی، سیاست‌های کلان یا مقررات حقوق بشری به رسمیت شناخته شده، اما چگونگی اعمال آن به صورت عملی مبهم باقی مانده است. این ابهام موجب می‌شود نهادهای اجرایی و قضایی در هنگام تصمیم‌گیری با چالش تفسیری مواجه شوند؛ به نحوی که هر نهادی ممکن است برداشتی متفاوت از دامنه این حق ارائه کند. عدم وحدت رویه به وجود می‌آید و شهروندان یا گروه‌های ذی‌نفع نمی‌توانند پیش‌بینی کنند که در صورت مطالبه حق تعیین سرنوشت، چه فرآیند و ضمانتی پیش روی آنان قرار دارد. این بلاتکلیفی، نه تنها اعتماد عمومی را نسبت به نظام حقوقی کاهش می‌دهد، بلکه بستر سوءاستفاده یا تفسیرهای سلیقه‌ای را نیز فراهم می‌سازد. یکی از مهم‌ترین جلوه‌های عدم شفافیت قوانین، فقدان تعریف روشن از مفهوم «تعیین سرنوشت» در سطح داخلی است. اغلب کشورها این حق را تنها در قالب شعارهای کلی یا اصولی انتزاعی بیان کرده‌اند و از ارائه مؤلفه‌های اجرایی آن خودداری کرده‌اند. برای مثال، مشخص نشده است که آیا حق تعیین سرنوشت صرفاً به معنای بهره‌مندی از مشارکت در سازوکارهای سیاسی داخلی است یا شامل خودگردانی، خودمختاری و حتی جدایی نیز می‌شود. این ابهام سبب می‌شود برخی نهادهای سیاسی با تفسیر مضیق، این حق را فقط در چهارچوب مشارکت سیاسی معنا کنند، در حالی که جامعه یا گروه‌های اجتماعی ممکن است انتظار دامنه‌ای گسترده‌تر از این حق را داشته باشند. از سوی دیگر، نبود معیارهای مشخص برای تشخیص شرایط اعمال این حق، سبب ناهمگونی در عملکرد نهادها می‌شود (Veysi, 2025: 51).

عدم شفافیت در فرآیندهای اجرایی نیز یکی دیگر از چالش‌های مهم محسوب می‌شود. بسیاری از نظام‌های حقوقی، حتی اگر دامنه حق تعیین سرنوشت را به صورت کلی بیان کرده باشند، مراحل اجرایی آن را مشخص نکرده‌اند. برای نمونه، معلوم نیست درخواست اعمال حق تعیین سرنوشت باید به کدام مرجع ارائه شود، چه مدارکی لازم دارد، چه نهادی قدرت بررسی و تشخیص صحت ادعا را دارد، روند رسیدگی چه مدت زمان خواهد برد. این خلأهای ساختاری در عمل موجب می‌شود که نهادهای اجرایی

یا قضایی به دلیل نبود مقررات روشن، از ورود به موضوع خودداری کنند یا تصمیماتی متناقض و غیرقابل پیش‌بینی اتخاذ شود. افراد یا گروه‌هایی که قصد پیگیری این حق را دارند، با پیچیدگی‌های اداری و حقوقی فراوانی مواجه می‌شوند که عملاً آنان را از پیگیری قانونی منصرف می‌کند. علاوه بر این، عدم تعریف ضمانت‌اجرا برای نهادهایی که از اجرای این حق سر باز می‌زنند، به نوعی بی‌اثر شدن قواعد موجود می‌انجامد. پیامد دیگر عدم شفافیت قوانین، ایجاد فضای مناسب برای تفسیرهای سیاسی و اعمال نفوذ قدرت است. در شرایطی که قانون صریح و شفاف نباشد، نهادهای حکومتی می‌توانند با استناد به برداشت‌های موسع یا محدودکننده، حق تعیین سرنوشت را متناسب با نیازهای سیاسی روز تفسیر کنند. این مسئله سبب می‌شود اجرای حق تعیین سرنوشت وابسته به اراده سیاسی حاکمان گردد نه یک سازوکار حقوقی مستقل. چنین شرایطی، مشروعیت نظام حقوقی را کاهش می‌دهد، زیرا شهروندان احساس می‌کنند که حقوق آنان تابع ملاحظات سیاسی و نه قواعد قانونی است. این امر می‌تواند موجب بی‌اعتمادی گسترده، افزایش تنش‌های اجتماعی و حتی تشدید گرایش‌های جدایی‌طلبانه یا رادیکال شود. بنابراین، عدم شفافیت قوانین نه تنها یک ضعف تقنینی، بلکه یک خطر بالقوه برای ثبات سیاسی و اجتماعی محسوب می‌شود (Aghamohamdi and Aghamirlou, 2016: 16-17).

باید توجه داشت که رفع عدم شفافیت قوانین، صرفاً با تصویب مقررات جدید محقق نمی‌شود، بلکه نیازمند ایجاد هماهنگی نظام‌مند میان قانون‌گذار، نهادهای قضایی و اجرایی، نیز ایجاد سازوکارهای نظارتی و آموزشی است. قانون‌گذار باید نه تنها دامنه و شرایط اعمال این حق را مشخص کند، بلکه باید فرآیندهای دقیق و قابل دسترس را نیز طراحی نماید. نهادهای اجرایی باید آموزش‌های لازم برای اجرای صحیح این مقررات را دریافت کنند و نهادهای نظارتی نیز باید بر حسن اجرای آن نظارت داشته باشند. از سوی دیگر، جامعه نیز باید از طریق سازوکارهای اطلاع‌رسانی با حقوق خود آشنا شود. تنها در چنین شرایطی است که حق تعیین سرنوشت می‌تواند از یک مفهوم نظری به یک واقعیت عملی تبدیل شود. یکی دیگر از مهم‌ترین موانع اجرای حق تعیین سرنوشت، تعارض آن با اصول و احکام قانون اساسی کشورهاست. قانون اساسی در هر نظام حقوقی، عالی‌ترین سند حقوقی محسوب می‌شود و تمامی قوانین، مقررات و تصمیمات باید در چهارچوب آن اتخاذ شوند. در بسیاری از کشورها، قانون اساسی بر وحدت ملی، تمامیت ارضی و تمرکز قدرت سیاسی تأکید دارد، در حالی که حق تعیین سرنوشت ممکن است در برخی از تفاسیر، به ویژه در نوع خارجی آن، امکان تجزیه‌طلبی یا خودمختاری گسترده را فراهم سازد. این دوگانگی سبب می‌شود که نهادهای قضایی، اجرایی و تقنینی در مواجهه با درخواست‌های

مربوط به تعیین سرنوشت، از جمله درخواست‌های مربوط به خودگردانی، واگذاری اختیارات محلی یا حتی جدایی، با موانع ساختاری روبه‌رو شوند و نتوانند پاسخ مثبتی ارائه کنند. حق تعیین سرنوشت از سطح یک حق بین‌المللی الزام‌آور، به یک مفهوم مبهم و غیرقابل اجرا در سطح داخلی تبدیل می‌شود. در بسیاری از کشورها، اصول قانون اساسی به گونه‌ای تدوین شده‌اند که اولویت را به حفظ یکپارچگی سرزمینی می‌دهند و هرگونه اقدام که ممکن است وحدت سیاسی را تهدید کند، ممنوع می‌سازند. این ساختار حقوقی سبب می‌شود که حتی اشکال نرم‌تر تعیین سرنوشت، مانند خودگردانی محلی یا واگذاری برخی اختیارات به نهادهای منطقه‌ای، نیز با مخالفت ساختاری مواجه شود. از طرف دیگر، بسیاری از قانون‌های اساسی فاقد هرگونه اشاره روشن به حق تعیین سرنوشت هستند و اگر هم اشاره‌ای وجود داشته باشد، معمولاً در قالب مفاهیم کلی مانند عدالت، آزادی، مشارکت سیاسی یا حقوق ملت مطرح شده است. بنابراین، در نبود یک ارتباط مستقیم میان حق تعیین سرنوشت و ساختار حقوقی داخل کشور، نهادهای حقوقی نمی‌توانند به‌طور روشن تشخیص دهند که آیا این حق در چهارچوب قانون اساسی قابلیت اعمال دارد یا خیر. یکی دیگر از ابعاد مهم تضاد با قانون اساسی، فقدان سازوکارهای مشخصی است که بتوانند تعارض میان تعهدات بین‌المللی و اصول قانون اساسی را برطرف کنند. برخی کشورها نظام قانونی دوگانه دارند که بر اساس آن، قوانین بین‌المللی تنها زمانی اجرا می‌شوند که با قانون‌های داخلی مغایرت نداشته باشند. در چنین کشورهایی، حتی اگر دولت به اسناد بین‌المللی حقوق بشری ملحق شده باشد و حق تعیین سرنوشت را پذیرفته باشد، اجرای آن حق در عمل تابع اصول قانون اساسی باقی می‌ماند. این وضعیت سبب می‌شود که بسیاری از دعاوی مربوط به تعیین سرنوشت در مراجع قضایی رد شود یا از ورود به آنها خودداری شود. تعارض میان حقوق داخلی و بین‌المللی، اجرای عملی این حق را دشوار یا حتی غیرممکن می‌سازد (Abaszadeh, 2016: 51).

پیامد دیگر این تعارض، افزایش تنش میان گروه‌های اجتماعی و حکومت است. زمانی که گروهی از افراد یا جامعه‌ای محلی خواستار اعمال حق تعیین سرنوشت است اما قانون اساسی مانع آن می‌شود، احساس بی‌عدالتی و تبعیض افزایش پیدا می‌کند. این نارضایتی می‌تواند به ناآرامی‌های اجتماعی، اعتراضات گسترده، یا حتی در برخی موارد، شکل‌گیری جنبش‌های رادیکال یا جدایی‌طلب بینجامد. از سوی دیگر، دولت‌ها به دلیل تعهدات بین‌المللی خود ملزم هستند به خواسته‌های مشروع مردم توجه کنند، اما محدودیت‌های قانون اساسی اجازه نمی‌دهد که گام‌های مؤثر بردارند. این وضعیت «بن‌بست حقوقی» ایجاد می‌کند که نه دولت می‌تواند به تعهدات بین‌المللی خود عمل کند و نه جامعه از حقوق

خود بهره‌مند می‌شود. این تعارض در بلندمدت می‌تواند مشروعیت نظام سیاسی را تضعیف کند. راهکار رفع تعارض میان حق تعیین سرنوشت و قانون اساسی، نه حذف یکی به نفع دیگری، بلکه ایجاد هماهنگی ساختاری میان آنهاست. این هماهنگی می‌تواند از طریق اصلاحات قانون اساسی، ارائه تفاسیر موسع‌تر و مترقی‌تر از اصول موجود، یا ایجاد قوانین عادی مکمل تحقق یابد. قانون اساسی باید به‌گونه‌ای بازنگری شود که هم اصول اساسی مانند وحدت ملی را حفظ کند و هم قابلیت اعمال اشکال مختلف تعیین سرنوشت را در چهارچوب نظم عمومی فراهم آورد. به‌علاوه، باید نهادهای قضایی و حقوقی از طریق آموزش و تفسیرهای رویه‌ای، توانایی حل تعارضات میان تعهدات بین‌المللی و اصول قانون اساسی را به‌دست آورند. تنها در چنین چارچوبی است که می‌توان انتظار داشت حق تعیین سرنوشت از سطح نظری به مرحله اجرای واقعی برسد.

۲-۲ ضعف نهادهای نظارتی

نهادهای نظارتی در هر نظام حقوقی وظیفه دارند از اجرای صحیح قواعد حقوقی، تضمین رعایت حقوق بنیادین و جلوگیری از نقض اصول اساسی حمایت کنند. در حوزه حق تعیین سرنوشت نیز وجود نهادهای کارآمد نظارتی برای تضمین اجرای این حق ضروری است. با وجود این، در بسیاری از موارد ضعف ساختاری، محدودیت‌های صلاحیتی و فقدان هماهنگی مؤثر میان نهادهای مختلف باعث شده است که نظارت بر اجرای این حق با کاستی‌های جدی مواجه شود.

یکی از مهم‌ترین چالش‌های اجرایی در زمینه تحقق حق تعیین سرنوشت، ناکارآمدی مراجع داخلی در نظارت بر رعایت و اجرای این حق است. در بسیاری از نظام‌های حقوقی، نهادهای داخلی از جمله پارلمان‌ها، دادگاه‌ها، کمیسیون‌های حقوق بشر و سایر مراجع نظارتی، مسئولیت دارند که از رعایت حقوق بنیادین شهروندان و گروه‌های اجتماعی اطمینان حاصل کنند. با این حال، در عمل این نهادها اغلب با محدودیت‌های ساختاری و نهادی مواجه‌اند که توانایی آن‌ها را در ایفای نقش نظارتی مؤثر کاهش می‌دهد. در بسیاری از موارد، ساختارهای حقوقی داخلی به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که امکان نظارت مستقل و مؤثر بر عملکرد دولت در زمینه مسائل مرتبط با حق تعیین سرنوشت را فراهم نمی‌کنند. به‌ویژه در نظام‌های سیاسی متمرکز، قدرت اجرایی غالباً نقش تعیین‌کننده‌ای در تصمیم‌گیری‌های مرتبط با مسائل سرزمینی، قومی یا سیاسی دارد و همین امر می‌تواند موجب تضعیف نقش نهادهای نظارتی داخلی شود. در چنین شرایطی، مراجع داخلی ممکن است از نظر حقوقی صلاحیت نظارت داشته باشند، اما از نظر عملی فاقد ابزارهای لازم برای اعمال این صلاحیت باشند (Albatol, 2021: 105).

عامل دیگری که به ناکارآمدی مراجع داخلی در زمینه نظارت بر اجرای حق تعیین سرنوشت دامن می‌زند، وابستگی نهادی این مراجع به ساختارهای قدرت سیاسی است. در برخی کشورها، نهادهای نظارتی به‌طور کامل از استقلال سازمانی و مالی برخوردار نیستند و همین امر موجب می‌شود که در موارد حساس سیاسی، از ورود مؤثر به موضوعات مرتبط با حق تعیین سرنوشت خودداری کنند. از آنجا که طرح مطالبات مرتبط با حق تعیین سرنوشت غالباً با مسائل حاکمیت ملی، تمامیت ارضی و امنیت ملی گره خورده است، دولت‌ها ممکن است تمایل داشته باشند این موضوعات را تحت کنترل مستقیم خود نگه دارند. در چنین فضایی، نهادهای نظارتی داخلی ممکن است تحت فشارهای سیاسی یا محدودیت‌های قانونی قرار گیرند که مانع از انجام وظایف نظارتی آن‌ها می‌شود. این وضعیت در مواردی منجر به آن شده است که مطالبات مشروع گروه‌های قومی، فرهنگی یا زبانی برای مشارکت در تعیین سرنوشت سیاسی خود، در چارچوب نظام حقوقی داخلی به‌طور مؤثر مورد بررسی قرار نگیرد. علاوه بر مسائل ساختاری و سیاسی، ضعف ظرفیت نهادی نیز از جمله عوامل مهم در ناکارآمدی مراجع داخلی به‌شمار می‌رود. بسیاری از نهادهای نظارتی داخلی از نظر منابع انسانی، تخصص حقوقی و امکانات اداری با محدودیت‌هایی مواجه‌اند که توانایی آن‌ها را در رسیدگی به مسائل پیچیده مرتبط با حق تعیین سرنوشت کاهش می‌دهد. مسائل مربوط به تعیین سرنوشت اغلب دارای ابعاد حقوقی، سیاسی، تاریخی و اجتماعی گسترده‌ای هستند و رسیدگی مؤثر به آن‌ها مستلزم برخورداری از کارشناسان متخصص و سازوکارهای تحقیقاتی پیشرفته است. در نبود چنین ظرفیت‌هایی، مراجع داخلی ممکن است نتوانند ارزیابی دقیقی از ادعاهای مطرح‌شده ارائه دهند یا راهکارهای حقوقی مناسبی برای حل و فصل اختلافات پیشنهاد کنند. ضعف ظرفیت نهادی می‌تواند به کاهش اعتماد عمومی نسبت به کارآمدی این نهادها منجر شود (Omidi, 2018: 14).

یکی دیگر از ابعاد ناکارآمدی مراجع داخلی، فقدان سازوکارهای مؤثر پاسخگویی و شفافیت در عملکرد آن‌ها است. در بسیاری از کشورها، تصمیمات نهادهای نظارتی یا فرآیندهای رسیدگی آن‌ها به مطالبات مرتبط با حقوق جمعی و تعیین سرنوشت، از شفافیت کافی برخوردار نیست. این وضعیت می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد بی‌اعتمادی در میان گروه‌های اجتماعی شود که احساس می‌کنند مطالبات آن‌ها به‌طور عادلانه مورد رسیدگی قرار نمی‌گیرد. شفافیت در فرآیندهای نظارتی، انتشار گزارش‌های عمومی و ایجاد سازوکارهای مشارکت مدنی می‌تواند به افزایش مشروعیت و کارآمدی نهادهای نظارتی کمک کند. با این حال، در عمل بسیاری از نظام‌های حقوقی هنوز به‌طور کامل این اصول را در ساختارهای نظارتی

خود نهادینه نکرده‌اند. ناکارآمدی مراجع داخلی در نظارت بر اجرای حق تعیین سرنوشت ناشی از مجموعه‌ای از عوامل ساختاری، سیاسی و نهادی است که به‌طور هم‌زمان بر عملکرد این نهادها تأثیر می‌گذارند. ضعف استقلال نهادی، محدودیت‌های قانونی، کمبود منابع تخصصی و فقدان شفافیت از جمله مهم‌ترین عواملی هستند که موجب می‌شوند این مراجع نتوانند نقش مؤثری در تضمین اجرای این حق ایفا کنند. در چنین شرایطی، تقویت ساختارهای نظارتی داخلی، افزایش استقلال نهادهای حقوق بشری و توسعه ظرفیت‌های تخصصی می‌تواند گامی مهم در جهت بهبود نظارت بر اجرای حق تعیین سرنوشت باشد. بدون اصلاحات نهادی در سطح داخلی، تحقق کامل این حق در بسیاری از کشورها همچنان با موانع جدی مواجه خواهد بود.

یکی دیگر از موانع مهم در اجرای مؤثر حق تعیین سرنوشت، محدودیت قدرت و صلاحیت نهادهای قضایی در رسیدگی به دعاوی مرتبط با این حق است. در بسیاری از نظام‌های حقوقی، دادگاه‌ها به‌عنوان مهم‌ترین نهادهای تضمین‌کننده حقوق بنیادین شناخته می‌شوند و نقش مهمی در نظارت بر عملکرد سایر قوا ایفا می‌کنند. با این حال، در حوزه مسائل مرتبط با تعیین سرنوشت، دادگاه‌ها اغلب با محدودیت‌های جدی در اعمال صلاحیت مواجه‌اند. بسیاری از این مسائل در زمره موضوعات سیاسی یا حاکمیتی تلقی می‌شوند و همین امر موجب می‌شود که دادگاه‌ها از ورود مستقیم به آن‌ها خودداری کنند. افرادی یا گروه‌هایی که مدعی نقض حق تعیین سرنوشت هستند، ممکن است نتوانند از طریق سازوکارهای قضایی داخلی به‌طور مؤثر احقاق حق کنند. محدودیت دیگر قدرت قضایی در این حوزه به فقدان قواعد حقوقی صریح و قابل اجرا در قوانین داخلی مربوط می‌شود. در حالی که حق تعیین سرنوشت در اسناد بین‌المللی از جمله منشور ملل متحد و میثاق‌های بین‌المللی حقوق بشر مورد شناسایی قرار گرفته است، بسیاری از نظام‌های حقوقی داخلی هنوز سازوکارهای مشخصی برای اجرای این حق در قوانین ملی خود پیش‌بینی نکرده‌اند. در چنین شرایطی، دادگاه‌ها ممکن است با خلأ قانونی مواجه شوند که امکان صدور احکام مؤثر در این زمینه را محدود می‌کند. حتی در مواردی که دادگاه‌ها به اسناد بین‌المللی استناد می‌کنند، اجرای عملی این اسناد در نظام حقوقی داخلی ممکن است با موانع حقوقی یا سیاسی مواجه شود (Arabtaha, 2021: 51).

علاوه بر محدودیت‌های قانونی، ملاحظات سیاسی نیز می‌توانند بر عملکرد نهادهای قضایی تأثیر بگذارند. موضوعات مرتبط با تعیین سرنوشت اغلب حساسیت‌های سیاسی و امنیتی بالایی دارند و تصمیمات قضایی در این زمینه می‌تواند پیامدهای گسترده‌ای برای ثبات سیاسی و تمامیت ارضی کشورها

داشته باشد. به همین دلیل، دادگاه‌ها ممکن است در مواجهه با چنین دعاوی، رویکردی محتاطانه اتخاذ کنند و از صدور آرای که می‌تواند منجر به تشدید تنش‌های سیاسی شود، خودداری نمایند. این رویکرد احتیاطی، هرچند در برخی موارد قابل درک است، اما می‌تواند موجب تضعیف نقش دادگاه‌ها در حمایت از حقوق بنیادین شود. از سوی دیگر، در سطح بین‌المللی نیز نهادهای قضایی با محدودیت‌های مشابهی مواجه‌اند. دیوان بین‌المللی دادگستری و سایر مراجع قضایی بین‌المللی تنها در شرایط خاص و با رضایت دولت‌ها می‌توانند به اختلافات مربوط به تعیین سرنوشت رسیدگی کنند. این محدودیت صلاحیتی باعث می‌شود که بسیاری از اختلافات مرتبط با این حق هرگز به مرحله رسیدگی قضایی بین‌المللی نرسند. علاوه بر این، حتی در مواردی که آرای قضایی صادر می‌شود، اجرای آن‌ها غالباً به همکاری دولت‌ها وابسته است و در صورت عدم همکاری، ابزارهای اجرایی مؤثری برای الزام دولت‌ها وجود ندارد. محدودیت قدرت قضایی در سطح داخلی و بین‌المللی یکی از عوامل مهم در دشواری اجرای حق تعیین سرنوشت محسوب می‌شود. برای رفع این چالش، لازم است چارچوب‌های حقوقی داخلی تقویت شده و صلاحیت نهادهای قضایی در رسیدگی به دعاوی مرتبط با حقوق جمعی و تعیین سرنوشت گسترش یابد. همچنین توسعه رویه‌های قضایی بین‌المللی و افزایش همکاری دولت‌ها با نهادهای قضایی می‌تواند نقش مهمی در تضمین اجرای مؤثر این حق ایفا کند.

تحقق مؤثر حق تعیین سرنوشت در بسیاری از موارد نیازمند همکاری و هماهنگی میان نهادهای مختلف بین‌المللی است. با این حال، یکی از چالش‌های اساسی در این زمینه، ضعف هماهنگی میان سازمان‌های بین‌المللی، نهادهای منطقه‌ای و دولت‌ها در مدیریت و نظارت بر اجرای این حق است. در نظام حقوق بین‌الملل، نهادهای متعددی از جمله سازمان ملل متحد، شورای حقوق بشر، کمیته‌های نظارتی معاهدات و سازمان‌های منطقه‌ای در حوزه حقوق بشر فعالیت می‌کنند. با وجود این، عدم انسجام نهادی و تفاوت در صلاحیت‌ها و رویکردها گاه موجب می‌شود که اقدامات این نهادها به صورت پراکنده و غیرهماهنگ انجام شود. یکی از نمودهای ضعف هماهنگی بین‌المللی، اختلاف در تفسیر و اجرای اصل تعیین سرنوشت در میان دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی است. برخی دولت‌ها این اصل را صرفاً در چارچوب استعمارزدایی قابل اعمال می‌دانند، در حالی که برخی دیگر آن را به‌عنوان حقی گسترده‌تر برای گروه‌های قومی و فرهنگی تلقی می‌کنند. این اختلاف تفسیری موجب می‌شود که واکنش جامعه بین‌المللی به موارد مختلف ادعای تعیین سرنوشت یکسان نباشد. در برخی موارد حمایت گسترده بین‌المللی از یک جنبش تعیین سرنوشت مشاهده می‌شود، در حالی که در موارد دیگر چنین حمایتی وجود ندارد (Torabi

(Yeganjeh, 2023L 17). عامل دیگری که به ضعف هماهنگی بین‌المللی دامن می‌زند، ملاحظات سیاسی و ژئوپلیتیکی دولت‌ها است. در بسیاری از موارد، تصمیم‌گیری در مورد حمایت یا عدم حمایت از مطالبات تعیین سرنوشت تحت تأثیر منافع سیاسی، اقتصادی و امنیتی دولت‌ها قرار می‌گیرد. این وضعیت می‌تواند موجب اتخاذ رویکردهای دوگانه در قبال موارد مشابه شود و مشروعیت نظام بین‌المللی را در این زمینه تضعیف کند. هنگامی که معیارهای واحد و قابل پیش‌بینی برای ارزیابی ادعاهای تعیین سرنوشت وجود نداشته باشد، اعتماد به سازوکارهای بین‌المللی نیز کاهش می‌یابد. علاوه بر این، محدودیت ظرفیت سازمان‌های بین‌المللی نیز می‌تواند مانعی برای هماهنگی مؤثر باشد. بسیاری از این سازمان‌ها با محدودیت منابع مالی، انسانی و اجرایی مواجه‌اند و همین امر توانایی آن‌ها را در نظارت مستمر بر وضعیت‌های پیچیده مرتبط با تعیین سرنوشت کاهش می‌دهد. همچنین فرآیندهای تصمیم‌گیری در نهاد‌های بین‌المللی اغلب زمان‌بر و پیچیده است و دستیابی به اجماع میان دولت‌ها در مسائل حساس می‌تواند دشوار باشد.

۲-۳ چالش‌های سیاسی و اجتماعی

اجرای عملی حق تعیین سرنوشت، در عرصه واقعی با مجموعه‌ای پیچیده از چالش‌های سیاسی، اجتماعی و امنیتی مواجه است. از جمله مهم‌ترین این موانع می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) تنش‌های قومی

تنش‌های قومی یکی از بنیادی‌ترین موانع در مسیر اجرای حق تعیین سرنوشت محسوب می‌شوند، زیرا این تنش‌ها غالباً بر بستر تاریخی تعارضات دیرپا، تبعیض‌های ساختاری و برداشت‌های متفاوت از هویت جمعی شکل گرفته‌اند. در بسیاری از کشورها، گروه‌های قومی نه تنها از لحاظ زبانی، فرهنگی یا مذهبی با یکدیگر تفاوت دارند بلکه برداشت متفاوتی از مالکیت تاریخی بر سرزمین، مشارکت سیاسی و میزان بهره‌مندی از منابع اقتصادی دارند. این تمایزها به‌ویژه زمانی تشدید می‌شوند که دولت مرکزی، به‌صورت آگاهانه یا ناآگاهانه، سیاست‌هایی اتخاذ کند که باعث احساس محرومیت نسبی یا حذف کامل گروه‌های قومی از فرآیند تصمیم‌گیری شود. در چنین شرایطی، قومیت از یک شاخص هویتی فرهنگی به یک نیروی بسیج‌کننده سیاسی تبدیل می‌شود که می‌تواند زمینه‌ساز خشونت، تقابل و حتی تجزیه‌طلبی گردد. از این رو، هرگونه بحث درباره اجرای عملی حق تعیین سرنوشت بدون توجه جدی به ریشه‌های تنش‌های قومی، ناتمام و ناکارآمد خواهد بود. یکی دیگر از ابعاد مهم تنش‌های قومی، نحوه بازنمایی آن‌ها در نظام

حقوق داخلی و سیاست‌گذاری عمومی است که می‌تواند در جهت تشدید یا کاهش این تنش‌ها نقش ایفا کند. در برخی کشورها عدم شناسایی رسمی اقلیت‌های قومی و زبانی موجب می‌شود این گروه‌ها خود را از دایره تعلق ملی خارج احساس کنند، در حالی که در کشورهایی دیگر، اعطای حقوق جمعی گسترده، اگر بدون طراحی نهادی دقیق انجام شود، ممکن است باعث شکل‌گیری مراکز قدرت رقیب و تقویت گفتمان جدایی‌طلبانه گردد. همچنین نحوه توزیع منابع اقتصادی، مدل حکمرانی منطقه‌ای و سیاست‌های امنیتی دولت مرکزی همگی به‌طور مستقیم بر ادراک اقوام از میزان انصاف و عدالت تأثیر می‌گذارد. هرگونه اصلاح ساختاری باید از ابتدا بر مبنای مطالعات اجتماعی، تاریخی و حقوقی دقیق انجام شود تا منجر به بازتولید شکاف‌های قدیمی و ایجاد فرصت برای بازیگران رادیکال نشود (Ziaie, 2015: 140).

در سطح روابط بین‌الملل نیز تنش‌های قومی اغلب با عوامل فراملی پیوند می‌خورند و پیچیده‌تر می‌شوند. قومیت‌هایی که در چند کشور مختلف پراکنده‌اند (مثل کردها، پشتون‌ها یا روماها) معمولاً از شبکه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی فرامرزی برخوردارند که می‌تواند تنش‌ها را فراتر از مرزهای ملی گسترش دهد. در چنین شرایطی، اجرای حق تعیین سرنوشت برای یک گروه قومی در یک کشور ممکن است به مطالبه مشابه در کشور دیگر تبدیل شود و به این ترتیب نظم منطقه‌ای را تحت تأثیر قرار دهد. دولت‌ها نیز در واکنش به این خطر، معمولاً نسبت به هرگونه اعطای امتیاز به اقوام محتاط یا حتی مقاوم هستند، زیرا نگران تأثیرات دومینویی آن هستند. این وضعیت خود موجب تشدید تنش‌ها و محدود کردن فضای گفتگو و مصالحه می‌شود. از منظر حقوق بین‌الملل، تنش‌های قومی به‌طور مستقیم با مفهوم «وحدت سرزمینی دولت‌ها» در تعارض قرار می‌گیرند که یکی از اصول بنیادین منشور ملل متحد محسوب می‌شود. از آنجا که اجرای حق تعیین سرنوشت گاهی توسط جنبش‌های قومی به‌عنوان مبنایی برای جدایی‌طلبی مطرح می‌شود، دولت‌ها با استناد به تمامیت ارضی تلاش می‌کنند هرگونه تحول در ساختار حاکمیت را کنترل یا مهار کنند. خلأ تعریف دقیق از مصادیق اعمال مشروع و نامشروع حق تعیین سرنوشت در حقوق بین‌الملل، فضای تأویل‌پذیری ایجاد کرده و این مسئله تنش‌های قومی را به چالشی حقوقی نیز تبدیل کرده است. نبود سازوکارهای الزام‌آور بین‌المللی برای مدیریت این تنش‌ها، گروه‌های قومی را در وضعیتی قرار می‌دهد که یا باید در چارچوب سیاست داخلی مبارزه کنند یا در پی جلب حمایت خارجی باشند (Shaheydar and Moayedian, 2015: 101). پیامدهای انسانی تنش‌های قومی نیز یکی از علل مهم سختی اجرای حق تعیین سرنوشت است. خشونت‌های قومی معمولاً همراه با

جابه‌جایی‌های اجباری، پاک‌سازی‌های جمعیتی، نقض حقوق بشر و گسترش فضای بی‌اعتمادی بین گروه‌هاست. این وضعیت نه‌تنها امکان مذاکره بر سر راه‌حل‌های سیاسی پایدار را تضعیف می‌کند بلکه هرگونه روند دموکراتیک که پیش‌شرط اجرای مسالمت‌آمیز حق تعیین سرنوشت است را مختل می‌سازد. استمرار این سیکل خشونت و ستم، به‌مرور رادیکالیسم را تقویت و فضای گفتگوی عقلانی را محدود می‌کند، امری که به نوبه خود باعث می‌شود اجرای این حق به‌جای سازوکارهای حقوقی، به میدان تقابل و منازعه قدرت تبدیل شود.

ب) رقابت احزاب سیاسی

رقابت احزاب سیاسی یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده در موفقیت یا شکست اجرای حق تعیین سرنوشت محسوب می‌شود، زیرا احزاب به‌عنوان واسطه‌های میان جامعه و ساختار حکومتی، نقش مستقیمی در شکل‌دهی به افکار عمومی و هدایت مطالعات ایدئولوژیک دارند. هنگامی که احزاب سیاسی بر اساس مبانی قومی، مذهبی یا جغرافیایی سازمان می‌یابند، مسئله تعیین سرنوشت به موضوعی به‌شدت سیاسی شده تبدیل می‌شود که هر حزب از آن برای کسب مشروعیت، بسیج رأی و افزایش نفوذ خود بهره‌برداری می‌کند. اختلافات ایدئولوژیک میان احزاب، اغلب باعث برداشتهای متفاوت از حق تعیین سرنوشت می‌شود؛ برخی آن را برابر با تمرکززدایی می‌دانند، برخی آن را در حد خودمختاری فرهنگی تفسیر می‌کنند و برخی نیز جدایی‌طلبی را تنها شکل واقعی آن تلقی می‌کنند. این تقاطع‌گیری‌های سیاسی، فضای گفتگو را قطبی کرده و اجرای این حق را از حوزه حقوقی به میدان رقابت سیاسی می‌کشاند. در بسیاری از نظام‌های سیاسی، احزاب برای حفظ یا کسب قدرت، به‌گونه‌ای عمل می‌کنند که باعث تعمیق اختلافات قومی و اجتماعی می‌شود. هنگامی که احزاب رقیب از «کارت قومیت» برای تخریب مشروعیت یکدیگر استفاده می‌کنند، هویت قومی از یک مسئله فرهنگی به ابزار رقابت سیاسی و گاه به سلاح تبلیغاتی تبدیل می‌شود. این وضعیت باعث می‌شود گروه‌های قومی احساس کنند تنها راه حفظ حقوق خود، وارد شدن در بازی حزبی یا تأسیس احزاب قوم‌محور است، امری که تنوع سیاسی را به‌جای تقویت، به سمت قطبی‌سازی سوق می‌دهد. علاوه بر این، در نظام‌هایی که احزاب قدرتمند کنترل رسانه‌ها و نهادهای تصمیم‌گیری را در اختیار دارند، با ایجاد تصویرهای جهت‌دار از گروه‌های قومی، مانع از تحقق گفتگوی سازنده درباره تعیین سرنوشت می‌شوند (Qazi Shariat Panahi, 2004:215).

مسئله دیگری که رقابت احزاب سیاسی را به چالشی جدی برای اجرای حق تعیین سرنوشت تبدیل می‌کند، عدم ثبات سیاست‌گذاری است. در بسیاری از کشورها، تغییر دولت‌ها و ائتلاف‌ها منجر به تغییر

رویکرد نسبت به مسائل قومی و تعیین سرنوشت می‌شود. دولتی ممکن است سیاست گفتگو و اعطای امتیازهای فرهنگی یا اقتصادی را در پیش گیرد، اما دولت بعدی با رویکردی امنیتی و سخت‌گیرانه، همه دستاوردها را خنثی کند. این ناپایداری نه تنها اعتماد گروه‌های قومی را از میان می‌برد، بلکه باعث می‌شود فرآیندهای حقوقی لازم برای اجرای حق تعیین سرنوشت مانند برگزاری همه‌پرسی، اصلاح قانون اساسی یا ایجاد ساختارهای خودمختاری نیمه‌تمام، متوقف یا بی‌اعتبار شود. نظام انتخاباتی نیز در بسیاری از کشورها نقش مهمی در شکل‌گیری رقابت‌های حزبی حول مسئله تعیین سرنوشت ایفا می‌کند. در نظام‌هایی که از مدل‌های اکثریتی استفاده می‌کنند، احزاب معمولاً بر رشد جمعیتی یا منطقه‌ای قومیت‌ها تمرکز کرده و از آن برای کسب کرسی‌های بیشتر بهره می‌برند. این امر باعث می‌شود مسئله تعیین سرنوشت نه به‌عنوان حق یک گروه، بلکه به‌عنوان تهدیدی برای «تعادل قدرت سیاسی» تلقی شود. در مقابل، نظام‌های تناسبی نیز اگرچه امکان مشارکت بیشتر گروه‌ها را فراهم می‌کنند، اما در برخی موارد می‌توانند به قطعه‌قطعه شدن پارلمان و افزایش فشارهای سیاسی میان احزاب منجر شوند که مانعی در مسیر اجرای سیاست‌های جدید است (Azizi, 2015: 382).

رقابت احزاب سیاسی در سطح گفتمان عمومی نیز مانع جدی برای اجرای حق تعیین سرنوشت است. احزاب برای جلب رأی‌دهندگان، اغلب ساده‌سازی‌های افراطی یا تفسیرهای یک‌جانبه از این حق ارائه می‌کنند، امری که باعث می‌شود مردم به‌طور دقیق ندانند اجرای تعیین سرنوشت چه پیامدهای حقوقی، اقتصادی و امنیتی دارد. نبود آگاهی عمومی کافی، زمینه را برای سوءاستفاده احزاب افراطی فراهم می‌کند و جامعه را در وضعیت قطبی‌شده قرار می‌دهد. این قطبی‌سازی باعث می‌شود حتی راه‌حل‌های حقوقی و میانه‌روانه نیز از سوی بخش‌های مختلف جامعه رد شود.

ج) نفوذ خارجی

نفوذ خارجی یکی از جداناپذیرترین و درعین‌حال پیچیده‌ترین چالش‌های اجرای حق تعیین سرنوشت است، زیرا قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی معمولاً از جنبش‌های قومی و مطالبات تعیین سرنوشت به‌عنوان ابزاری برای پیشبرد اهداف ژئوپلیتیک، امنیتی یا اقتصادی خود استفاده می‌کنند. در بسیاری از موارد، حمایت خارجی از گروه‌های قومی - چه به‌صورت مالی، سیاسی یا نظامی - باعث تغییر توازن قدرت داخلی شده و دولت مرکزی را در موقعیتی قرار می‌دهد که هرگونه امتیازدهی را معادل عقب‌نشینی در برابر نفوذ بیگانه تلقی کند. این شرایط اجرای سازوکارهای حقوقی را مختل کرده و مسئله تعیین

سرنوشت را از یک مطالبه داخلی به موضوعی امنیتی و بین‌المللی تبدیل می‌کند. نوع و ماهیت نفوذ خارجی نیز در پیچیدگی روند اجرای حق تعیین سرنوشت نقش دارد. برخی دولت‌ها از طریق گروه‌های غیردولتی، سازمان‌های بین‌المللی یا شبکه‌های رسانه‌ای تلاش می‌کنند افکار عمومی را به نفع یا ضرر یک جنبش قومی جهت‌دهی کنند. برخی کشورها نیز از طریق فشارهای اقتصادی، تحریم‌ها یا تهدیدهای نظامی، دولت مرکزی را در اتخاذ سیاست‌های مشخص درباره گروه‌های قومی تحت فشار قرار می‌دهند. این اقدامات معمولاً نه تنها باعث تشدید واکنش‌های داخلی می‌شود، بلکه فضای گفتگو و مصالحه را به‌طور جدی تضعیف می‌کند و هرگونه راه‌حل سیاسی را فاقد اعتبار داخلی می‌سازد. یکی از پیامدهای خطرناک نفوذ خارجی، بین‌المللی شدن منازعات قومی است. زمانی که یک گروه قومی حمایت خارجی دریافت می‌کند، دولت مرکزی معمولاً در مقابل تلاش می‌کند حمایت متحدان خود را جلب کند و این وضعیت به آغاز دورانی از رقابت ژئوپلیتیک میان قدرت‌ها منجر می‌شود. در چنین شرایطی، مسئله تعیین سرنوشت از چارچوب حقوقی خارج شده و به بخشی از رقابت بلوک‌ها تبدیل می‌شود که نمونه آن را در مناطق مختلف جهان مشاهده کرده‌ایم. در چنین وضعیتی نه تنها امکان اجرای دموکراتیک و مسالمت‌آمیز حق تعیین سرنوشت کاهش می‌یابد، بلکه احتمال وقوع درگیری‌های گسترده نیز افزایش می‌یابد (Omidi, 2018: 12-14).

نفوذ خارجی همچنین می‌تواند سبب تضعیف نهادهای داخلی و از بین رفتن اعتماد مردم به سازوکارهای حقوقی شود. هنگامی که گروه‌های قومی یا احزاب سیاسی از منابع بیرونی تغذیه می‌کنند، فرآیند تصمیم‌گیری داخلی از شفافیت و استقلال تهی شده و دولت مرکزی به‌جای پاسخگویی به مطالبات مردم، درگیر ملاحظات امنیتی و ژئوپلیتیک می‌شود. این وضعیت، اجرای حق تعیین سرنوشت را عملاً ناممکن می‌کند، زیرا تحقق این حق به وجود ساختارهای حکمرانی کارآمد، شفاف و مورد اعتماد نیاز دارد که در شرایط نفوذ خارجی گسترده، امکان شکل‌گیری آن‌ها محدود می‌شود. نفوذ خارجی نه تنها باعث تشدید تنش‌های داخلی می‌شود، بلکه می‌تواند پیامدهای بلندمدتی برای ثبات منطقه‌ای داشته باشد. حمایت یک قدرت خارجی از جنبش تعیین سرنوشت در یک کشور ممکن است واکنش زنجیره‌ای در منطقه ایجاد کند و به درگیری‌های جدید، بی‌ثباتی مرزی، بحران پناهنجویان و حتی جنگ‌های نیابتی منجر شود. از این رو، اجرای حق تعیین سرنوشت در شرایط دخالت خارجی مستلزم وجود چارچوب‌های حقوقی و دیپلماتیک چندلایه است که بتواند هم منافع گروه‌های قومی و هم امنیت دولت میزبان و هم ثبات منطقه‌ای را هم‌زمان در نظر بگیرد.

نتیجه گیری

حق تعیین سرنوشت، از یک اصل رهایی بخش قرن بیستمی به یک چارچوب حکمرانی چندلایه در قرن بیست و یکم تحول یافته است؛ در جوامع چندفرهنگی، این حق نه صرفاً مطالبه‌ای سیاسی، بلکه یک معماری نهادی پیچیده است که باید همزمان سه هدف را تأمین کند: حفظ تمامیت ارضی و انسجام ملی، تضمین برابری و عدم تبعیض برای گروه‌های قومی-زبانی-دینی و ایجاد ظرفیت مؤثر برای مشارکت، نمایندگی و خوداداری در سطوح مختلف. تفسیر معاصر «اعمال» حق تعیین سرنوشت بر محور «خودگردانی درون‌کشوری» و «مشارکت معنادار» استوار است، مگر در موارد استثنایی نقض فاحش حقوق بنیادین که بحث‌های نظری درباره جدایی جبرانی را پیش می‌کشد. سازوکارهای نهادی اعمال تعیین سرنوشت، طیفی از عدم تمرکز اداری تا فدرالیسم هویتی را دربرمی‌گیرد. عدم تمرکز اداری در بهترین حالت، تخصیص اختیارات اجرایی به واحدهای محلی بدون انتقال واقعی صلاحیت‌های قانون‌گذاری است؛ این مدل برای مدیریت کارآمد خدمات عمومی مفید است اما برای تنش‌های هویتی عمیق کفایت ندارد. در مقابل، عدم تمرکز سیاسی و فدرالیسم، انتقال صلاحیت‌های قانون‌گذاری و قضایی مشخص به واحدهای خودگردان را به همراه دارد و امکان تطبیق سیاست‌ها با نیازهای فرهنگی-زبانی را فراهم می‌کند. انتخاب بین «فدرالیسم سرزمینی» (بر پایه جغرافیا) و «فدرالیسم هویتی/تقسیم قومی» باید با ارزیابی خطر «انجماد هویت‌ها» و گسست اجتماعی انجام شود: فدرالیسم سرزمینی می‌تواند تنوع را درون واحدها متکثر نگه دارد، اما ممکن است به ناکارآمدی نمایندگی گروه‌های پراکنده منجر شود؛ فدرالیسم هویتی نمایندگی مستقیم‌تری به گروه‌ها می‌دهد، اما در صورت نبود سازوکارهای پیوندی می‌تواند قطبی‌سازی را تشدید کند. در هر دو مدل، تدوین دقیق فهرست صلاحیت‌ها (انحصاری، مشترک، باقیمانده)، حل اختلافات صلاحیتی از طریق دادگاه قانون اساسی، تأمین مالی منصفانه برای جلوگیری از نابرابری‌های ساختاری حیاتی است.

یافته‌ها نشان داد که حق تعیین سرنوشت در عمل نمی‌تواند به‌طور مستقل از سایر حقوق بنیادین بشر متحقق شود و تحقق آن مستلزم یک شبکه حقوقی به‌هم‌پیوسته است. این حق تنها زمانی معنا می‌یابد که افراد و گروه‌ها از فرصت واقعی مشارکت در سازوکارهای تصمیم‌گیری سیاسی برخوردار باشند؛ به زبان

مادری خود در عرصه آموزش، رسانه و فرهنگ دسترسی مؤثر داشته باشند؛ از حمایت مساوی در ساختارهای اداری و قضایی برخوردار شوند؛ و سهم عادلانه‌ای از منابع عمومی و زیرساخت‌های توسعه نصیبشان شود. در جوامع چندفرهنگی، هرگونه تبعیض ساختاری—اعم از زبانی، قومی، مذهبی یا منطقه‌ای—می‌تواند این حق را تضعیف و زمینه نارضایتی‌های سیاسی را تقویت کند. هم‌زمان، تفسیر موسع و هم‌افزایانه از حق تعیین سرنوشت می‌تواند نقش مهمی در ارتقای انسجام ملی ایفا کند؛ زیرا گروه‌ها در صورتی احساس تعلق به دولت مرکزی خواهند داشت که ببینند حقوق هویتی و فرهنگی آنان در ساختار رسمی حکمرانی پذیرفته شده و مورد حمایت حقوقی قرار گرفته است. بنابراین، حق تعیین سرنوشت را باید نوعی «حق چارچوبی» دانست که تحقق سایر حقوق بشر و آزادی‌های اساسی را معنا و جهت می‌بخشد و از طریق آن می‌توان اصول تنوع، برابری و مشارکت را به‌صورت یکپارچه در نظام حقوقی نهادینه کرد.

در حوزه خودمختاری سیاسی، پژوهش نشان داد که اشکال متنوعی از توزیع قدرت سیاسی می‌توانند در خدمت تحقق جنبه داخلی حق تعیین سرنوشت قرار گیرند. فدرالیسم، به عنوان شناخته‌شده‌ترین مدل، چارچوبی فراهم می‌کند که در آن واحدهای منطقه‌ای دارای اختیارات گسترده تقنینی، اجرایی و مالی هستند و این امر به گروه‌های فرهنگی امکان می‌دهد در اداره امور مرتبط با هویت، آموزش، فرهنگ و توسعه محلی مشارکت فعال داشته باشند. اما فدرالیسم تنها گزینه موجود نیست؛ الگوهای دیگری مانند عدم تمرکز اداری پیشرفته، واکزالی صلاحیت‌های فرهنگی بدون تعریف مرزهای سیاسی، خودمختاری نامتقارن برای مناطقی با ویژگی‌های هویتی خاص، حتی ترتیبات غیرسرزمینی—مانند شوراهای فرهنگی فرااستانی—می‌توانند ابزارهای مؤثر اعمال این حق باشند. تحلیل تطبیقی نشان داد که معیار موفقیت این الگوها نه صرفاً در طراحی حقوقی، بلکه در عوامل نرم‌افزاری مانند فرهنگ سیاسی دموکراتیک، نظام حزبی فراگیر، سازمان اداری پاسخگو، شفافیت مالی و وجود مکانیزم‌های حل و فصل اختلافات نهفته است. به بیان دیگر، خودمختاری بدون وجود ظرفیت نهادی کافی و ضمانت اجرای قضایی معتبر، به سرعت به منبع تعارض تبدیل می‌شود.

مطالعه کشورهایمانند کانادا، بلژیک، هند و اسپانیا نشان داد که هر یک با توجه به ساختار اجتماعی، تاریخ سیاسی، الگوهای هویتی و نظام حقوق اساسی خود، سازوکارهای متفاوتی برای اعمال حق تعیین سرنوشت طراحی کرده‌اند. در کانادا، فدرالیسم مشارکتی همراه با به رسمیت شناختن رسمی زبان فرانسوی و ایجاد فضای گفتگو پایدار میان کبک و فدراسیون، منجر به مدیریت تنوع در قالبی

مسالمت‌آمیز شده است. در بلژیک، تحول تدریجی از دولت واحد به دولتی متشکل از جوامع و مناطق زبانی، نمونه‌ای از سازگاری حقوق اساسی با واقعیت‌های چندفرهنگی است. در هند، ساختار ایالات بر اساس معیارهای زبانی، همراه با نظام حقوقی قوی در حوزه اقلیت‌ها، امکان همزیستی میان تنوع شدید فرهنگی و وحدت سیاسی را فراهم آورده است. در اسپانیا، «دولت خودمختار» با اعطای صلاحیت‌های گسترده به برخی مناطق مانند باسک و کاتالونیا، مدلی از خودمختاری نامتقارن را ارائه کرده است؛ هرچند چالش‌های سیاسی اخیر نشان می‌دهد که پایداری چنین مدلی مستلزم گفتگو مستمر و اصلاحات نهادی مرحله‌به‌مرحله است. این تجارب ثابت می‌کند که موفقیت در مدیریت تنوع، نه محصول الگوبرداری، بلکه نتیجه انطباق نظام حقوقی با ویژگی‌های منحصربه‌فرد هر جامعه است.

در بررسی سازوکارهای حقوقی داخلی، مشخص شد که قانون اساسی نقش نقطه محوری را در تعیین حدود، ابزارها و شیوه اعمال حق تعیین سرنوشت ایفا می‌کند. قانون اساسی با پیش‌بینی اصولی همچون رسمیت‌بخشی به زبان‌ها و فرهنگ‌های مختلف، تضمین مشارکت سیاسی برابر، امکان ایجاد واحدهای خودگردان و منع تبعیض، چارچوبی الزام‌آور برای مدیریت تنوع فراهم می‌سازد. با این حال، این اصول زمانی به واقعیت تبدیل می‌شوند که قوانین عادی، در حوزه‌هایی مانند انتخابات، آموزش، رسانه، مالیات و توسعه منطقه‌ای، به‌گونه‌ای تنظیم شوند که شکاف‌های اجرایی را از میان بردارند. نقش دادگاه‌های قانون اساسی یا مراجع مشابه نیز تعیین‌کننده است؛ زیرا تفسیرهای موسع از اصول برابری، آزادی فرهنگی و مشارکت سیاسی می‌تواند دامنه اعمال حق تعیین سرنوشت را تقویت کند، در حالی که تفسیرهای محدودکننده ممکن است آن را از محتوای واقعی تهی سازد. علاوه بر آن، نهادهای میانجیگری، کمیسیون‌های حقوق اقلیت‌ها، دیوان‌های اداری و سازوکارهای مشارکتی محلی، مکمل یکدیگر در تضمین اجرایی این حق هستند. بنابراین، کارآمدی نظام حقوقی در گرو تعامل هماهنگ میان متن قانون، رویه قضایی و عملکرد نهادهای اجرایی است.

با وجود ظرفیت‌های حقوقی قابل توجه، اعمال حق تعیین سرنوشت در عمل اغلب با چالش‌های ساختاری، سیاسی و اقتصادی مواجه می‌شود. بزرگ‌ترین چالش به تعارض ادراک‌شده میان مطالبات هویتی و اصل تمامیت ارضی بازمی‌گردد. در مواردی که دولت مرکزی به مطالبات مشروع بی‌توجهی نشان می‌دهد یا گروه‌های فرهنگی به ابزار سیاسی دسترسی ندارند، این مطالبات ممکن است به سوی گفتمان‌های رادیکال و واگرایانه سوق یابد. از سوی دیگر، خطر سوءاستفاده رهبران قومی از شعارهای هویتی برای دستیابی به قدرت سیاسی یا منافع اقتصادی، می‌تواند ساختار دموکراتیک جامعه را تضعیف

کند. علاوه بر این، نابرابری‌های منطقه‌ای، ضعف زیرساخت‌های اداری، فساد، نبود آموزش عمومی درباره ارزش‌های چندفرهنگی و فقدان اعتماد متقابل میان گروه‌ها، همگی موانعی جدی در مسیر تحقق سازنده این حق هستند. در چنین شرایطی، موفقیت در اعمال حق تعیین سرنوشت مستلزم اتخاذ رویکردی جامع است که همزمان اصلاحات حقوقی، توسعه اقتصادی متوازن، آموزش درباره تنوع فرهنگی، تقویت سازوکارهای گفتگو اجتماعی و ایجاد نهادهای حل و فصل منازعه را در بر گیرد.

References

- Azizi, Sattar (2015). Protection of Minorities in International Law, Tehran, Shahr Danesh Institute for Legal Studies and Research Publications. (In Persian)
- Capotori, Francese, (2010), Minorities in Rudolf Bemhard:ed Encyclopedia of Public International Law, vol.6. (In Persian)
- Cassese, Antonio (2005), International law, Second Edition, Published: OUP Oxford. (In Persian)
- Fazaeli, Mustafa and Karami, Musa (2015). Protection of Cultural Rights of Ethnic Minorities in International Law, Tehran, Shahr Danesh Legal Studies and Research Institute. (In Persian)
- Khalaf Rezaei, Hossein and Heydarnejad, Valiollah and Naseri Menshawi, Hamid (2017). Comparative study of the relationship between the right to self-determination and minority rights in international law and the Islamic Republic of Iran, Public Law Studies Quarterly, Volume 42, No. 3. (In Persian)
- Lisani, Hesameddin (2004). The Position of Minorities in International Human Rights, Legal Thoughts, No. 3. (In Persian)
- Mehrpour, Hossein (2016). The International System of Human Rights, Tehran: Etelaat Publishing House. (In Persian)
- Moayedian, Aminah (2010). The Right to Self-Determination in International Law and Its Relations with Democracy. Doctoral thesis, University of Qom. (In Persian)
- Musaizadeh, Reza (2011). The Requirement of Public International Law, Tehran: Mizan Legal Foundation Publishing House. (In Persian)
- Omidi, Ali (2018). Conceptual Development of the Right to Self-Determination: From the Independence of Dominated Nations to the Right to Democracy for All, Law Quarterly, Journal of the Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Volume 38, No. 2. (In Persian)

- Qari Seyed Fatemi, Mohammad (2017). Analytical Essays on Rights and Freedoms, Second Volume of Human Rights in the Contemporary World, Tehran, Negah Moaser Publishing House. .(In Persian)
- Qazi Shariat Panahi, Seyed Abolfazl (2004). Fundamental Rights and Political Institutions, Tehran, Mizan Publishing House. .(In Persian)
- Shafe, Mir Shahbiz (2013). Advisory Opinion of the International Court of Justice on Kosovo: From the Declaration of Independence to the Right to Self-Determination, published in the book International Society and International Law in the Twenty-First Century, a collection of articles dedicated to Professor Dr. Mohammad Reza Ziaei Bigdali, Tehran, Shahr Institute for Legal Studies and Research Publications. .(In Persian)
- Sharifi, Mohsen (2008). The International Court of Justice and Erga Omnes Obligations, Foreign Policy Quarterly, Year 22, No. 4. .(In Persian)
- Torabi Yingjeh, Elham (2014). The Right to Self-Determination in International Law: Challenges and Contradictions in the Light of Recent Developments, 13th International and National Conference on Management, Accounting and Law Studies, Tehran. .(In Persian)
- Tson, Fernando (2013). Philosophy of International Law, Translated by Mohsen Mohebi, Tehran: Shahr Danesh Legal Studies and Research Institute. .(In Persian)
- Ziaei, Seyyed Yaser (2016). An Introduction to Separatism in International Law, Tehran: Shahr Danesh Institute for Legal Studies and Research. .(In Persian)